

3. Trening iz izgradnje mira za studente/ice iz BiH
22-28. 02. 2019, Mostar

Dokumentacija treninga

**3. Trening iz izgradnje mira za studente/ice iz Bosne i Hercegovine
22-28. 02. 2019, Mostar, BiH**

Trenerski tim:
Davorka Turk
Dalmir Mišković
Nedžad Horozović
Nedžad Novalić
Tamara Zrnović

CENTAR ZA NENASILNU AKCIJU
nenasilje.org

Ured u Sarajevu
Kranjčevićeva 33, 71000 Sarajevo, BiH
Tel: +387 33 260 875, 260 876
Fax: +387 33 260 875
cna.sarajevo@nenasilje.org

Ured u Beogradu
Čika Ljubina 6, 11000 Beograd, Srbija
Tel: +381 11 2637-603, 2637-661
Fax: +381 11 2637-603
cna.beograd@nenasilje.org

Dokumentacija treninga

3. Trening iz izgradnje mira za studente/ice iz Bosne i Hercegovine

Autori/ke:

Davorka Turk
Dalmir Mišković
Nedžad Horozović
Nedžad Novalić
Tamara Zrnović

Fotografije:

Nedžad Horozović
Tamara Zrnović

Grafička obrada i prelom:

Tamara Zrnović
Ivana Franović

mart/ožujak 2019

Sadržaj

Uvod 4

Program 6

RADIONICE

Uvod i upoznavanje 7

Komunikacija 10

Timski rad i komunikacija 16

Nasilje 21

Identitet i nacionalni identitet 26

Diskriminacija 31

Suočavanje s prošlošću 36

Razgovor sa ratnim veteranima 40

Izgradnja mira 42

Evaluacija treninga 46

Pisana evaluacija 50

Evaluacija trenerskog tima 54

Prilozi 56

Neke od tehnika nenasilne komunikacije 56

JA - govor 57

JA - poruke 58

Pojam nasilja po Johanu Galtungu (kratka definicija i primjeri) 59

Uvod

Trening izgradnje mira za studente i studentice iz BiH je program mirovnog obrazovanja koji Centar za nenasilnu akciju provodi od 2015. godine. Trening se održava svake druge godine, a usmjeren je ka studentskoj populaciji. Ovaj koncept treninga, s ovom ciljnom grupom i fokusom na aktivizam i konstruktivno suočavanje s prošlošću proizašao je iz CNA aktivnosti Trening za trenere/ice iz izgradnje mira, odnosno prepoznate potrebe da se konstruktivno radi sa studentskom populacijom, budućim akademskim građanima i građankama te glavnim nositeljima/cama svih budućih društvenih procesa u Bosni i Hercegovini.

Trening, koji se održao u Emaus centru u Potocima kod Mostara od 22-28.2.2019.godine, trajao je 5 dana tijekom kojih su sudionici radili na temama koje obuhvaćaju: timski rad i komunikaciju, diskriminaciju, identitet i nacionalni identitet, nenasilje, suočavanje s prošlošću i izgradnju mira.

Grupa:

Sudionici/e su birani/e na osnovu motivacije i ravnomjerne geografske, etničke, nacionalne i spolne zastupljenosti. Zbog velikog broja otkazivanja treningu je prisustvovalo 19 studentica i studenata. Sudionici su dolazili iz svih dijelova BiH, neki od fakulteta na kojima studiraju su: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Pravni fakultet Univerziteta u Banjaluci, Ekonomski fakultet Univerziteta u Zenici, Edukacijsko rehabilitacijski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tehnički fakultet Univerziteta u Bihaću, Univerzitet za poslovni inženjering i menadžment Banjaluka, Međunarodni Burch Univerzitet.

Mjesta iz kojih sudionici/e dolaze:

- Sarajevo
- Ljubuški
- Bužim
- Srbac
- Prnjavor
- Tuzla
- Ključ
- Bileća
- Petrovo
- Jajce
- Novi Travnik
- Ilijaš
- Žepče
- Velika Kladuša
- Gradiška
- Srebrenica

RADIONICE

Ovo poglavlje, pored opisa vežbi rađenih na radionicama sadrži i izrađene zidne novine i navode nekih od izjava učesnika/ca. Osobama zaduženim za vođenje protokola je uglavnom mnogo lakše i brže da zapisuju na svom maternjem jeziku, pa se izvinjavamo učesnicima/cama što su neke od njihovih izjava “prevedene”.

Program

	Subota 23.02.	Nedelja 24.02.	Ponedjeljak 25.02.
9:30 –13:00	Uvod i upoznavanje	Timski rad i komunikacija	Identitet i nacionalni identitet
16:30 – 20:00	Komunikacija	Nasilje	Diskriminacija
	Utorak 26.02.	Srijeda 27.02	
9:30 –13:00	Suočavanje s prošlošću	Izgradnja mira	
16:30 – 20:00	Suočavanje s prošlošću	Evaluacija treninga	

Uvod i upoznavanje

- ✓ **Pozdrav i dobrodošlica**
- ✓ **Brzi krug predstavljanja + Prva asocijacija na „Trening iz izgradnje mira“**

Svako se u krug predstavi. Ko je, odakle je, šta radi...

- ✓ **Predstavljanje programa, CNA, tehničke informacije**

- ✓ **Potpisivanje lijevom i desnom rukom**

Svi dobiju po papir i olovku i imaju zadatak da se potpišu. Nakon toga treba jednom rečju da opišu kako im je bilo, a neko iz trenerskog tima zapisuje te riječi na pano/tablu. Zatim, zamoliti sve da se potpišu drugom rukom, onom kojom inače ne pišu. Ona ih pitati kako im je sada bilo, što se takođe zapisuje na tabli.

Ova dva različita doživljaja mogu da budu ilustracija metodologije koja se koristi na treningu. Uobičajen, „školski“ način učenja može da se uporedi sa uobičajenim načinom potpisivanja, a metodologija na treningu sa potpisivanjem rukom kojom se inače ne potpisujemo.

Potpisivanje 1

- Rutinsko
- Prirodno
- Poslovno
- Uobičajeno
- Automatizovano
- Laganica
- Nelogično
- Brzo

Potpisivanje 2

- Teško
- Sporo
- Izazovno
- Neuspješno
- Iritantno
- Zanimljivo
- Nespretno
- Drugačije
- Inicirano od strane drugih
- Smiješno

✓ Očekivanja

Podeliti raznobojne samolepljive papire. Dati nekoliko minuta da učesnici na njima zapišu svoje odgovore na pitanja:

- Šta bih volio/a da ponese sa ovog treninga?
- Šta ne bih volio/a da se desi na treningu?

Šta bih volio/la da ponese sa ovog treninga?

- Лижене успомене
- Искуства других људи
- Пуно дружења
- Знање
- Nova prijateljstva
- Ljubav - jer se temelji na poštovanju, a opet to dvoje su temelj sreće, a svi želimo biti sretni, zar ne?
- Dobru energiju
- Podršku u različitosti
- Dobre fotke
- I vino iz Emausa
- Novo iskustvo
- Prijatelje
- Motivaciju za buduće djelovanje
- Zbunjenost
- Novo poznanstvo
- Novo iskustvo
- Znanje
- Da proširim vidike
- Da me podstiče da više slušam tuđe mišljenje
- Pozitivne momente uz mnogo smijeha i lijepih momenata (to je u principu druženje)
- Očekujem da dobijem nova poznanstva
- Da bude apsolutnih stavova
- Motivaciju za dalji rad
- Osjećaj podrške
- Različita iskustva i promišljanja
- Dobru energiju
- Mnogo pitanja
- Motivaciju
- Nova poznanstva
- Nova iskustva
- Prošireni vidici
- Lijepe uspomene

- Nova znanja i iskustva
- Prijateljstvo
- Suprotstavljena mišljenja
- Suradnja
- Lijepe uspomene
- Nova poznanstva koje će me motivisati
- Promjena perspektive kroz kvalitetne diskusije
- Nova iskustva
- Znanje
- Prijateljstva
- Da odem nasmijana lica
- Upečatljive dijaloge
- Kritičko razmišljanje
- Pozitivnu vibru
- Bogatija muzika
- Znanje i iskustvo
- Вољела бих да понесем ново искуство, знање, пријатељство
- Dobru energiju, pozitivno raspoloženje
- Nova poznanstva, iskustva, ideje i znanja...
- Lijepa sjećanja
- Nova saznanja
- Pozitivan zaključak
- Пријатељство
- Разумјевање
- Entuzijazam
- Mladalačka energija
- Dodatna motivacija
- Perspektiva budućnosti
- Нова знања
- Нова искуства
- Drage osobe
- Vjeru u mladalački bunt
- Optimizam
- Ideje i više prostora za podršku jedni drugima

Šta ne bih volio/la da se dogodi na treningu?

- Sukobi
- Vrijeđanje po bilo kom osnovu
- Da budemo zatvoreni
- Ne bi volio da se pravimo fini
- Da nas bura ne otpuše
- Ne bih volio da se suzdržavam
- Loše iskustvo
- Gluposti
- Mržnju
- Glavobolju
- Da me persirate
- Da nam bude dosadno
- Da bježimo od različitog mišljenja i konflikata i da se foliramo
- Nerazumijevanje
- Konflikt
- Vrijeđanje
- Nepoštovanje mišljenja i stavova

- Da se neko osjeća nelagodno
- Kiša i bura
- Da fulam upute za vježbu
- Da budemo politički korektni
- Da nekoga povrijedim
- Da izbjegnemo konflikt i budemo "politički korektni"
- Takmičenje "ko je pametniji"
- Ružno vrijeme (utječe na raspoloženje)
- Da bude svaki dan isti
- Da se stvore dvije linije
- Da se neko osjeća loše/iz revoltirano
- Neuspješnost
- Negativnosti
- Bespotrebne stvari
- Zakopavanje u političku korektnost
- Ostajanje na površini stvari o kojima govorimo
- Da se ne trudimo da razumijemo i da nas razumiju
- Da mi padne koncentracija
- Da nekoga u nečemu povrijedim, ako to i uradim volio bih da mi taj neko ukaže na moju grešku

- Nepoznanstvo
- Izoliranost (ne društvena) već komunikacijska
- Svađe
- Sukob
- Vrijeđanje
- Dosada
- Nacionalizam
- Pasivnost
- Конфликт
- Неразумјевање
- Свађе
- Издвајање
- Претјерана формалност
- Nerazumijevanje
- Nepoštovanje
- Besciljne svađe

- Poticanje mržnje
- Udaljavanje jednih od drugih
- Očekujem da se ne dese nesporazumi i ako se budu dešavali nadam se da ćemo to riješiti na najbolji način
- Mislim na konflikte koji nastaju bez smisla, a ne na "razumna" ne dijeljena mišljenja
- Doći u konflikt
- Da bude svaki dan isto
- Antagonizam među članovima
- Да пропустимо силазак до Мостара
- Umor
- Upadanje nekom u riječ
- На ово питање је мало теже одговорити, јер сам углавном размишљала о стварима које очекујем. Ето, не бих вољела да се моја очекивања не испуне.

✓ **Moj put do ovdje**

Svako za sebe na papiru nacrtava jednu strelicu koja ilustruje tok života, „moj put dovdje“, i na njoj obeleži tačke koje su mu bile važne u životu. Vreme za crtanje je do 5 minuta. Zatim, u plenumu, jedna po jedna osoba predstavlja svoju „strelicu“, ne po utvrđenom redu, već kad se ko oseti spremnim.

Komunikacija

☺ Igrica: Imena i loptice

Svi stoje u krugu. Jedna osoba baca lopticu drugoj, izgovorivši njeno ime, druga trećoj, izgovorivši njeno ime, i tako redom. Loptica treba da dospe do svake osobe iz grupe po jednom. Ko je već imao lopticu u rukama, nakon što je baci nekom drugom, treba da stavi ruke iza leđa, kao znak ostalima da mu ne bacaju lopticu ponovo. Svako ima zadatak da zapamti od koga je dobio lopticu i kome ju je dobio. Zatim se dobacivanje ponavlja, istim redoslijedom, uvijek uz prozivku imena osobe kojoj dobacujemo lopticu. No, u igru se ubacuje sve više i više loptica...

✓ Brainstorming: Šta mi se dopada/Šta mi se ne dopada u komunikaciji sa drugima?

Na zidu ili postolju za *flipchart* postaviti veliki papir s natpisom *Šta mi se ne dopada u komunikaciji sa drugima*. Učesnici spontanim redoslijedom daju svoje odgovore, a voditelj ih zapisuje na papir. Kad se odgovori iscrpe, ili nakon desetak minuta, preći na papir s natpisom *Šta mi se dopada u komunikaciji sa drugima*. Na kraju pročitati zapisano.

Šta mi se dopada u komunikaciji?

- Zainteresovanost
- Kritičko promatranje
- Konkretnost
- Aktivno slušanje
- Otvoreno iskazivanje potreba
- Ugodna tišina
- Osjećaj sigurnosti
- Spremnost na diskusiju
- Iskrenost
- Način i ton
- Akcent
- Sarkazam

- Razmjena emocija a ne samo riječi
- Duhovitost
- Spremnost na razumijevanje
- Govor tijela
- Spremnost na promjenu stavova
- Utemeljenost
- Aktivno slušanje
- Prilagođenost situaciji
- Ja govor
- Osvještavanje pozicija
- Poštovanje
- Kad smijem da nisam u pravu
- Da smijem reći ne
- Poštovanje granica

Šta mi se ne dopada u komunikaciji?

- Upadanje u riječ
- Neprekidanje
- Neslušanje
- Tipkanje
- Pasivnost
- Nespremnost na razumijevanje
- Neprihvatanje tuđeg mišljenja
- Uzrečice
- Generalizacija
- Umanjivanje vrijednosti sugovornika (patroniziranje)
- Omalovažavanje
- Ismijavanje
- Psovke
- Visok tonalitet
- Japajakanje
- Skretanje sa teme
- Tabuiziranje
- Neiskrenost
- Takmičenje
- Besciljnost
- Nedostatak empatije
- Teror terminima
- Korištenje stranih riječi
- Negledanje u oči
- Povlađivanje
- Nekritičnost
- Not openminded
- Isključivost
- Agresivnost
- Ograničenost

✓ Dogovor o radu

Učesnici daju svoje predloge šta bi mogle da budu tačke zajedničkog dogovora o radu. Neko iz trenerskog tima ove predloge zapisuje na vidnom mestu. Ako je pre Dogovora o radu urađena vežba Šta mi se (ne) dopada u komunikaciji sa drugima, učesnici se mogu pozvati da uvrste i elemente koje su neposredno pre toga čuli.

Nakon što se predlog zapiše, oni koji ga nisu izneli mogu da kažu šta misle o predlogu. Ako postoje neslaganja s tim predlogom, osoba koja zapisuje označi taj zapis (na primer zvezdicom ili drugom bojom). Članovi trenerskog tima ravnopravno sa ostalim učesnicima učestvuju u ovoj vežbi dajući svoje predloge (kako se javlja za reč, kako rešiti pitanje mobilnih telefona, itd.) Neizbežna tačka dogovora je da je dogovor podložan promeni i da bilo ko može da inicira dodavanje novih ili brisanje neke od tačaka. Kada ne bude više predloga, treba pročitati koje su nesporne tačke dogovora. Treba pročitati i predloge koji nisu usvojeni od strane svih, jer treba imati u vidu šta je još predloženo i razloge zašto se neko usprotivio. Na taj način se uvodi i princip poštovanja potreba drugih i onda kada tu potrebu ostali ne dele.

Dogovor o radu

- Nastojmo biti iskreni
  - Slušajmo jedni druge
  - Nastojmo razumjeti jedni druge
  - Ne upadajmo u riječ
  - Poštovanje tuđih stavova i mišljenja
  - Bez kašnjenja
  - Ravnopravnost
- „Svi na ti“
  - Da ne sjedimo na potrebama
  - Ne ometajmo rad telefonima
  - Javljanje za riječ
  - Da ne govorimo svi u isto vrijeme
  - Pravo na dalje
  - Poštovanje zajedničkog vremena
  - Šta se desi u Potocima, ostaje u Potocima

✓ Vanzemaljca

U posjetu je došao jako dobrodušan i dobronameran vanzemaljca. U glavi ima ugrađen čip koji mu omogućava da razumije sve naše jezike, ali zna jako malo o nama i našoj planeti i može da procesuiru samo jednu rečenicu. Gladan je i trebao bi hitno nešto pojesti. Na stolu ispred „vanzemaljca“ se nalaze kriška hljeba, džem i nož za mazanje. Grupa treba da pomogne „vanzemaljcu“ da namaže krišku hljeba džemom. Grupa, redom jedno po jedno u krug, daje upute „vanzemaljcu“ kako da sebi pripremi obrok (namazanu krišku hleba) samo sa po jednom rečenicom (jer toliko „vanzemaljca“ može da procesuiru).

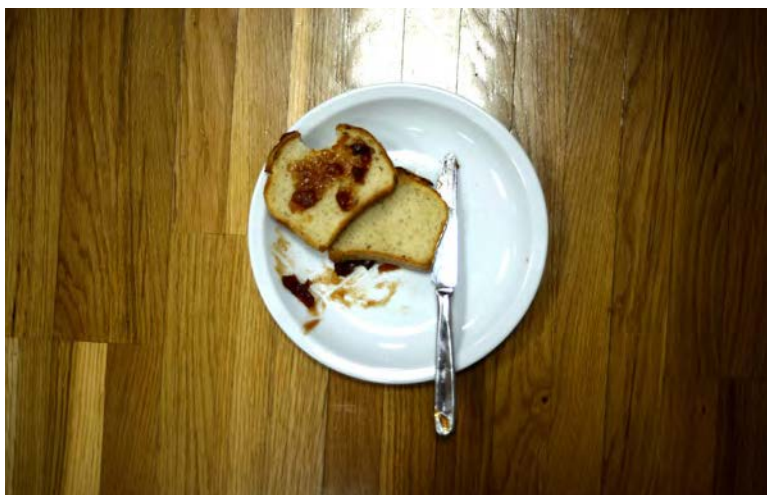
Evaluacija vježbe:

Kako vam je bilo?

- Sluša direktnu informaciju bukvalno.
- Samo zajedničkim radom možemo doći do rješenja.
- Podrazumijevamo stvari, sve je vezano uz simbole.
- Cijeli dan tvrdimo da smo različiti, a sad koristimo svi iste riječi.
- Zanimljivo je koliko je bilo teško objasniti funkciju koju uzimamo zdravo za gotovo, puno podrazumijevamo, a jako je teško ovako prenijeti osnovnu informaciju.

Kako vam je bilo kad sam pogrešno razumio vaše upute?

- Razočarana sam u vanzemaljsku vrstu, iznerviralo me.
- Mislila sam hoćemo li te stići nahraniti.
- Osjetio sam i ja frustraciju što vanzemaljca ne može da izvrši nešto što je meni jednostavno. Meni se to desilo u opštini neki dan, osjećao sam se kao vanzemaljca u njihovom sustavu.
- Pokazuje koliko trebamo imati strpljenja i razumijevanja u komunikaciji.
- Podsjeća me na ljude, jer kad smo bili djeca bili smo kao vanzemaljci, dok nismo shvatili da riječ kašika predstavlja predmet kojim jedemo.
- Koliko potrebe drugih ljudi shvaćamo olako, kao usputnu stvar, a očekujemo da se naše potrebe izdignu na viši nivo.
- Niko nije upitao vanzemaljca kako se on osjeća.
- Osjetio sam vašu želju i namjeru da mi pomognete. Ostajala je ta dobra namjera, ali se manifestirala s nekom agresijom. Kao da dobra namjera znači da ne mogu počinuti štetu. Neuspjesi i pokušaji da nešto radim su sastavni dio života. Puno podrazumijevamo - da su Srbi takvi, Romi onakvi ... a kasnije se pokaže da pod istim stvarima razumijemo druge stvari.
- Nisam osjećala tu želju da ti pomognemo, kako ti kažeš, već hajd' da te nahranimo, da završimo.
- Za sve stvari u životu treba neki proces.
- Koliko poštujemo pravila, iako si ti gladan, i najjednostavnije je da te mi nahranimo.
- Ništa ne možemo odjednom i ništa ne možemo sami.
- To je situacija pri "inkluziji" - nestrpljenje, frustracija pri prilagođavanju npr. osoba s posebnim potrebama školi.

✓ Kontrolisani dijalog

Koristeći barometar sa polovima *Slazem se* i *Ne slazem se*, pronalaze se parovi koji imaju različita mišljenja i za svaki par po jedan posmatrač. *Metoda barometar*: Odrede se dva pola u prostoriji, npr. jedan zid predstavlja maksimalno slaganje sa određenom izjavom, a suprotni zid maksimalno neslaganje sa izjavom. Kada voditeljica pročita izjavu, učesnici se postavljaju u barometar svojim telima, tako što će svako stati na mesto koje odražava slaganje ili neslaganje (mogu se zauzeti sve pozicije između dva ekstrema).

Nakon što se formiraju parovi i svakom paru dodeli posmatrač, učesnici dobiju zadatak da u roku od 10 minuta razmene mišljenje na temu iz barometra, koristeći kontrolisani dijalog. Kontrolisani dijalog funkcioniše tako što prvo osoba A iznese svoj stav, zatim osoba B ponovi stav osobe A parafraziranjem, sve dok osoba A ne potvrdi iskaz. Zatim osoba B iznese svoj stav, a osoba A ga parafrazira. Posmatračima se daju upute da obrate pažnju na tok razgovora: da li je bilo prekidanja, upadanja u reč, kakav je bio govor tela, koliko je bilo slušanja, vrednovanja drugih, postavljanja pitanja za pojašnjenje, da li su obe osobe jednako vremena govorile, itd.

Evaluacija

Predložena pitanja za evaluaciju vežbe:

Koliko vam je bilo teško držati se zadatih uputa? Kako vam je bilo slušati sagovornika, a ne prekidati ga? Dok je vaš sagovornik govorio, da li ste se trudili da ga što bolje razumete ili ste razmišljali o svojim argumentima? Koliko imate utisak da vas je sagovornik razumeo i saslušao? Da li ste oboje imali jednako vremena da govorite? Šta su posmatrači primetili? Koliko je njima bilo teško da samo posmatraju i ne uključuju se u razgovor?

Izjave:

- U vojsci se postaje čovjek.
- Homoseksualcima bi trebalo dozvoliti usvajanje djece.
- Pravi patriot nikad neće napustiti svoju zemlju.
- Trebalo bi ukinuti entitete u BiH.
- Manjine bi trebale imati prednost pri zapošljavanju.
- Žene su miroljubivije nego muškarci.

Evaluacija vježbe:

Kako vam je bilo držati se uputa?

- Kad je suprotni stav iznesen na konstruktivan način, shvatio sam koliko je moj stav u jednom širokom polju... pomoglo mi je da budem koncizniji.
- Saslušali smo se s razumijevanjem, svako je iznio svoje argumente. Nije bilo teško držati se uputa.
- Kroz diskusiju smo našli zajedničku dodirnu točku, proširili stavove, razumjeli smo se.
- Došli smo na kraju na filozofski nivo, zašto je ona zauzela svoj stav, zašto ja svoj i našli smo se na sredini.

Jesi li ti promijenio svoj stav?

- Ne, način razmišljanja da.
- Bilo je lako saslušati, jer nijedna od nas nije striktno držala taj stav. To ponavljanje, parafraziranje je pomoglo da bolje shvatim njeno mišljenje, ali to nije mišljenje koje bih ja prihvatila, nisam se predomislila.
- Nismo bile ekstremne u stavovima, razumjela sam i ja nju, skroz ok.
- Brzo smo našli kompromis.
- Ja sam shvatila da sam u krivu jer je iznio dobre argumente.
- Stereotipno sam ušla u to i mislila sam da će biti teško. Zaista me slušala, i to mi je dalo veći poticaj da poštujem njeno mišljenje.
- Trudim se da razumijem drugo mišljenje, poštujem iznesene argumente, ali i ja sam spremna da sebe preispitujem iako nisam promijenila mišljenje.

Koliko vam je bilo teško da slušate, jeste li imali potrebu da kritikujete?

- Logično mi je bilo objašnjenje, nije bilo potrebe da prekidam ugodan razgovor - svi se slažemo ali svi imamo te neke odskočne daske.
- Ja sam se pomjerio prema njoj strani, malo sam promijenio stav.

Koliko ste imali osjećaj da vas sagovornik sluša?

- Nisam imala osjećaj da smo pokušali naći zajedničko rješenje, već razmjena iskustva. Nisam osjećala da moram sad je prekinut nego sam slušala.

- Vidjela sam da me sluša, takav mu je bio i govor tijela. To ti daje poticaj da što bolje objasniš jer se osjećaš sigurno.

Jeste li imali dovoljno vremena?

- Čak nam je ostalo dvije minute, i baš zato nisam imala potrebe da prekidam.
- Bile smo jako detaljne, pa zato nismo imale dovoljno vremena. Ali mnogo mi je pomoglo to detaljisanje.
- Pošto je široka tema, puno dublje smo raslojili te stavove, mogli smo tri dana o ovome raspravljati.

Kako je bilo posmatrati dijalog?

- Imale su opširnu konverzaciju, komplikovana tema. Ali poštovale su jedna drugu, razumjele su. Imao sam poriv da upadnem, ali niste mi dali. Volio bih da sam mogao uletit, ali nije bilo sad da moram.
- Bilo mi je jako teško. Ali shvatila sam da je tema feministička i ja sam željela da dodam ali kad su njih dvoje završili. Bile smo nas dvije na njega jasnog samog, tako da nije imao puno šanse.
- Ja sam se ubacio u razgovor u minutu. Bila je neravnomjerna borba, jedna strana je bila jako potkovana zbog fakulteta, a druga nije imala činjenice da potkrijepi svoj stav i nije imala druge nego da se prepusti.
- Šutjele smo, jedva sam izdržala, imali su problem oko neravnomjerno zauzetog vremena, ona je prebrzo završila, a on je puno više objašnjavao.
- U početku su apsolutno zastupali svoje, a to što su se našli na sredini je zbog toga što su više primjera i argumenata iz životnih situacija unosili u to, približili su se. Nisam imala poriv da se umiješam, bilo je zanimljivo i prijatno, slušali su se, i imali razumijevanja jedno za drugo. Osjetljiva sam na crno-bijele stavove, a kako su argumentirali, slagala sam se s oboje.
- Na početku sam imala poriv da ih organizujem, ali se nisu ubjeđivale već su radile na tome da se razumiju.

Da li ste vidjeli da se takmiče između sebe?

- Ne, uopšte.
- Kod mene je bila sasvim drugačija situacija, jer su krenule s porivom da jedna drugu ubijede, i brzo su razgovarali. Kako su shvatili da se približavaju, tempo su usporili. Ispočetka su se takmičili informacijama koje imaju i željom da isprobaju moć ubjeđivanja.
- Ovi su čak promijenili pozicije kad je postalo jasno da će se međusobno ubjeđivati. Ali s vremenom su se i fizički približili, drugačiji izraz lica i slično.
- Zanimljiva mi je ta usmjerenost na rezultat, iako to nije bio zadatak.

Na šta vas ovo podsjeća u svakodnevici, koliko se poštuju ovi elementi o kojima smo govorili?

- Mi posmatrači predstavljamo EU, moramo bit neutralni i štitit, a oni su naše političke elite.
- Npr. u taxiju, o političkoj situaciji države, taxista me nešto uvjerava. U ovome sam uživala, zaista me zanimalo šta govori.
- Najčešće ne komuniciramo ovako, prva stvar mi je da pobijedim u raspravi. I sad se pitam, koliko time propuštam, i ova vježba mi uvijek pokaže da je kod nas komunikacija uvijek s pozicija moći, imamo zacementirane stavove i samo iz njih istupamo. Nikad se ne ide na razumijevanje, da bismo dobili nešto. Nego smatramo da smo ugroženi, i ja moram pobijediti ili ću biti pobijeđen. U sudu se pobjeđuje, u medijima se pobjeđuje...
- Često smo u situaciji da se ljudi pred nama ubjeđuju u nešto. A ovo mi je pokazalo da valja sačekati, pustiti ljudima više vremena da se razumiju. Pa bilo to dok gledaju tv ili slično.
- Ambijent je doprinio ovome da se konstruktivno raspravlja, rasterećeni smo posljedica onoga što se zastupa.
- Svidjelo mi se kad sam vidio angažiranost s obje strane, i na kraju su se rukovale, i to mi je bio gest - spremna sam da čujem i da prihvatim tvoje mišljenje. Kada se ljudi razumiju da se oko nečega ne razumiju, to mi je bolje od poništavanja. Pokušaj da se razumije drugi pol barometra je put da dođemo do razumijevanja. Ne moramo i ne trebamo da svi mislimo isto.
- Na društvenom nivou bih silno volio da vidim ovakve situacije, kod ljudi koji odlučuju o pitanjima važnima za druge.
- Mi posmatrače u društvu izoliramo, nemaju pojma ni o čemu iz naše perspektive, jer ne ulaze u raspravu.
- Slažem se da se ne slažem način rješavanja sukoba - nećemo ništa zajedno raditi, ignoriramo se. Treba izaći iz svoje komforne zone, iznijeti mišljenje makar bilo i pogrešno. Jednako se treba uvažit mišljenje svakog člana društva.

✓ Evaluacija dana

- Razlika između učenja ovako i učenja na fakultetu je drastična - čitanje sa slajdova, dosadno... Stvarno vidim koliko je to bitna stvar i koliko se više nauči kad stvari osjetimo na svojoj koži. Dan mi je stvarno bio zanimljiv.
- Dobar dan. Inače imam tremu da pričam pred grupom ljudi, a ovdje mi je to spalo.
- Koncept dobar, nije dosadno, ima vremena za odmor, super je ispalo.
- Ja se tako dobro osjećam, imam osjećaj da se povezujemo, i približavamo.
- Zadovoljan, prijepodne mi je bilo posebno značajno, nismo se štedjeli da podijelimo teret, ali i spremnost drugih da uzmu dio tog tereta.
- Prijatno sam iznenađena, osjećam se bliže ovdje s ljudima nego s onima s kojima studiram. Možda zbog načina sjedenja, manjih grupa.

- Jako sam zadovoljna, a i očekivala sam ovako nešto. Ali me iznenadilo to što imam osjećaj da poznajem ove ljude, što smo pozvani da kažemo šta mislimo. Shvatila sam da se iza svakog krije veliki razlog što se ovdje pojavio.
- Bila sam skeptična jer sam zamišljala neka predavanja. Najviše mi se svidjela ta sloboda da svak' iznosi svoje mišljenje.
- Ekipa je super, upoznala sam ljude s kojima bih se i bliže družila.
- Bitno mi je da nije monotona radnja, zanimljivo mi je ovo što radimo pa sam jako zadovoljna.
- Super ste mi, dobar mi je bio dan. Slušajući vas i ja učim, gradim sebe, dajete mi nadu i motivaciju.
- Veoma sam zadovoljna. Bila sam na puno treninga i ovo je prvi put da mi nije dosadno.
- Brdo misli imam. Svaka vam čast što slušate, jer inače na ovim treninzima ljudi ne slušaju, imaju već unaprijed stav i predrasudu. Jako volim što idemo korak po korak. Svi ovi treninzi su bili takvi da su ljudi bačeni u vatru, a vi nas polako pripremate.
- Jako zadovoljan, očekivao sam da će biti dosadnije. Ne boli me glava!
- Najviše mi se sviđa to što ste vi voditelji s nama i pristupačni ste. Inače čak i jedu za posebnim stolom. Sviđa mi se što je prvo veće bilo slobodno, zaigrali smo se i povezali, bez da razmišljam smijem li pričati s nekim. Srećna sam i ispunjena.
- Nismo pod pritiskom, svako iznosi nešto privatno i to mi se najviše sviđa, što se povezujemo.
- Potrebno je dakle ne samo da mene neko sasluša i razumije, već da i ja to radim. I to što se ljudi ne ustručavaju da kažu šta misle. I upoznavanje mi se jako svidjelo, emotivno približavanje, slušanje druge strane.
- Priče su jako važne, jako inspirišu. Hvala raji s kojima sam danas dva sata plakala od smijeha.
- Lijepo mi je na studentskom treningu i u ovom timu. I ja osjećam to breme koje smo vam navalili. A kad sam čuo vaše lične priče, kako vaše okuženje gleda na prelaženje granica, pa još i to što su neki očekivali da će biti dosadno, svaka vam čast što ste došli.
- I sad kad vas posmatram i jutros, rekla bih da nemate problema, obučeni normalno, sve, a onda je jutros krenula ova priča. I sad kad vas gledam, ne mogu da vjerujem šta sve nosite sa sobom, hvala vam za to dijeljenje.

Timski rad i komunikacija

✓ Uvodni krug

😊 Igrica: Bura puše

Stolice su postavljene u krug, a njihov broj je za jedan manji od broja učesnika. Svi sede na tim stolicama, osim jedne osobe koja stoji u centru. Ta osoba kaže: „Bura puše za sve one koji...“ (npr. „koji žive na Balkanu“), a svi koji ispunjavaju taj „uslov“ treba da promene mesto, odnosno da nađu novu stolicu. Osoba koja ostane bez stolice staje u centar kruga i zadaje novi uslov.

✓ Brainstorming: zašto je timski rad potreban za izgradnju mira?

- U konfliktu nikad ne učestvuje jedan
- Potrebno da čujemo drugu stranu
- Pojedinaac ne može ništa sam
- Kroz timski rad učimo o drugoj strani, o svima nama
- Lakše je u dvoje
- I rat je timski rad
- Više ljudi veći utjecaj
- Jer je društvo tim
- Kao tim smo jači
- Zbog podrške
- Razmjena mišljenja
- Što nas više učestvuje u miru manje nas je povrijeđeno u sukobu
- Više ljudi više ideja za rješavanje
- Zato što je potrebna briga o sebi i briga o drugom
- Širenje vidika
- Različite perspektive
- Izgradnja mira jeste timski rad
- Podjela odgovornosti
- Podjela rada

✓ Močvara

Na podu je iscrtana mreža kvadrata, veličine npr. 6 x 8 kvadrata. Može da se napravi pomoću krep-trake. Svaki kvadrat treba da bude dovoljno veliki da obuhvati stopala jedne osobe koja stoji na njemu. Ova mreža je „močvara“. Samo poneki od kvadrata predstavlja sigurno polje na koje može da se stane, a „ne potone“. Šemu sigurnih polja ima samo voditeljica radionice (vidi skicu). Svi učesnici se nalaze sa jedne strane „močvare“.

Pročita se uputstvo: „Vaš zadatak je da cela grupa pređe na drugu stranu močvare. Samo su neki od ovih kvadrata – „kamenja“ – bezbedni da se na njih stane i ne potone. Krećete se tako što možete da napravite samo po jedan korak, tačnije da stanete na kvadrat koji dodiruje onaj na kom već stojite, uključujući i one postavljene dijagonalno. Postoji samo jedan siguran prolaz kroz močvaru. Kada stanete na pogrešno polje, čućete: „Buć!“, što znači da tonete i morate da počnete od početka. Oni koji uspeju da pređu močvaru, do kraja vežbe ostaju na drugoj strani močvare. U močvari ne može da bude više od jedne osobe u isto vreme. Imate 10 minuta da se dogovorite oko strategije. Nakon toga prestaje bilo kakva komunikacija i grupa ima 20 minuta za prolazak kroz močvaru.“

Evaluacija vježbe:

Kako vam je bilo?

- Bilo mi je super. U par trenutaka sam bila ljuta na sebe i bila sam ljuta što nisu pratili. Još su pisali, imali su tabelu da mogu i drugi proći. Treba imati razumijevanja i za druge. Sretna sam što sam prošla.
- Ja samo želim reći da nije bilo komunikacije između nas ne bi uspjele. I pored toga nam je trebalo 17 minuta da prođemo.
- Meni je bilo stresno. Zanimljivo je to što smo timski kršili pravilo. A stresno mi je bilo što sam u jednom momentu pomislila da nećemo svi uspjeti.
- Jako zanimljivo i toliko zanimljivo da smo od želje da jedni drugima pomognemo kršili pravila, i komunicirali.
- Meni je bilo super. Ja sam prešla prava i bila sam tamo sama, i učutila sam se. Čekala sam da pređu i drugi. Bilo mi je baš fino.
- Ja samo da kažem, cilj opravdava sredstvo, to je što se tiče komunikacije i pomaganja.

Kako ste se složili oko strategije?

- Par njih je došlo do ideje da napravimo kolone, da bolje pratimo a drugi su imali ideju da što više nas pokuša da pređe. I složili smo se da neko piše, a da par nas proba krenuti. Ostalo nismo dogovarali.
- Mislim da smo se svi složili da zajebemo sistem. Da, tu smo bili složni.
- Imali ste dvije grupe sa dva različita prijedloga strategije. Kako je tu teklo dogovaranje?
- Meni je bilo važno samo da se dogovorimo, bilo šta, nešto. I čim je neko predložio crtanje, složila sam se.
- Dogovorili smo se oko glavnih elemenata, ko ide prvi i da crtamo, ostalo nismo.
- Počeli smo sa dvije grupe ideja ali smo se kasnije svi složili da crtamo.
- Strategija je bila da R. nacrtat tabelu, i da ide jedno po jedno, ko propadne upisuje x u tabelu, ali da svi bar jednom pokušaju.

Koliko ste brinuli jedni o drugima?

- Pa ja mislim da smo se brinuli. Imala sam osjećaj kad je neko u močvari da sam i ja tamo a gledam sa strane.
- Kad je S. prešla, meni je odmah bilo lakše, kao da smo neki vatromet očekivali u tom momentu.
- Bilo je frustrirajuće, koliko smo samo propadali. Svi mi.
- Kad gledaš sa strane bude ti lako, ali kad si u močvari imaš tu neku neobjašnjivu težinu i frustrirajuće je.

Šta se desilo sa sveskom u kojoj ste pisali tabelu?

- Sveska je ostala da drugima pomogne da pređu, to je bilo cilj kršenja pravila.
- Pa ona je bila da pomogne i drugima da pređu, neki su se služili sa njom a neki ne.

N. nije baš bilo ugodno? A niko drugi iz grupe nije pomogao da ona pređe?

- Meni je ova vježba baš bila zanimljiva, a što se tiče tog pomaganja, pa ja sam ostao na kraju, da N. pomognem, da može da prati kad ja prelazim. I nisam htio da ostavim N. da zadnja pokuša, ali ispalo je tako.
- Nisam ja nadarena za ovo, ovaj prelazak. Tamo mi bilo užasno. Osjećala sam se krivom što ne mogu da pređem, i prebacivala sam krivcu na tim, što mi nije pomogao.
- Da se ne lažemo, koliko god smo se radovali da svi pređemo, ipak smo najviše željeli da mi sami pređemo. I u postupku donošenja strategije i da probam da pređem nisam našla svoje mjesto učešća. Samo sam stajala sa strane i promatrala, nisam dobila priliku. Neko je nekoliko puta pokušao da pređe, a neko nije ni jednom.
- Po meni je neko više nadaren da napravi strategiju a neko je više za prelazak preko močvare. A sve zavisi jedno od drugog.
- Meni bi bilo naporno da neko sa strane govori gdje da idem i da me navodi ili da vodi evidenciju koliko je ko pokušao da prođe.
- Da, ali svako je imao želju da svi prođemo.
- Da, ali smo se svi jednoglasno dogovorili o kršenju pravila.

Da li možete da napravite paralelu sa društvenim segmentom? Gdje vi ovo vidite u našim društvima?

- Ma ja ovdje totalno vidim BiH i njene zakone i donošenje zakona, ustrojstvo države, ustavi, itd. I još me podsjeća svi mi idemo zajedno kao ovce, da se spasimo.
- Meni je zanimljivo to da su žene prve prešle močvaru, njih 4 a svi u našem društvu govore kako žene nemaju prostornu koordinaciju i orijentaciju.
- Taj pritisak da i ja prođem, da položim ispit, da ispadnem najbolji u društvu i to se osjeti, da mi ponekad budemo

Grupa
stoji ovdje

x					
	x	x	x		
				x	
			x		
	x	x			
x				x	
	x	x	x		x
					x

Voditeljica
stoji ovdje

sebični. I bilo mi je logično da oni koji su vodili evidenciju, ovi koji su čate, da ostaju pozadi. I normalno je da čovjek ne voli da je sebičan, ali to postoji. Postoji onda kada u našoj svakodnevnicu moja potreba bude veća naspram potrebe tima. Paralela sa svakodnevnicom mi je ta da mi danas kršimo pravila, jer ih ima mnogo u našem društvu, pogotovo u BiH, ali da ne kršimo pravila da izlazimo iz kutija.

- Lično smatram da smo trebali svi bar jednom da pokušamo proći i da pomognemo onima koji se ne snalaze baš najbolje. Ja sam crtao putanju i osjećao sam se kao kapetan koji ostaje na kraju broda koji tone. Ali ja nisam ostao do kraja, nisam se žrtvovao.

- Da se osjećamo kao kapetani broda koji tone me podsjetilo na to takmičenje da i mi moramo da uspijemo i da prođemo jer smo sposobniji. Ali nisam vidjela da je neko kršio pravila da N. pomogne da prođe. To je taj modul koji vidim i u našem društvu, saglasni smo u kršenju pravila radi sebe ali ne i u tome da kršimo pravila da drugima pomognemo.

- Ja bih tu dodala da bi mi i pomogli ali nije T. dala. Iako je postojao dogovor da svi pređemo nismo vodili računa o tome, kao ni o vremenu za svakoga.

- Razmišljala sam samo da pređem na drugu stranu, da pređem, sjedim i čekam. I nisam razmišljala kako će drugi proći. Bila sam frustrirana što ne prolazim. I nije mi T. kriva jer nisam osjećala da ja sad nekom treba da pomognem. To mi je paralela sa fakultetom, jer se to dešava da niko ti ne pomogne ko je položio ispit, a ni ti nikome ne pomogneš kad položiš ispit. Osjećam sad tu neku sebičnost.

- Ma ja samo želim da dodam da nije bilo N. koji mi je digao svesku da pogledam, da ne bi i dalje prošla preko ovoga. On mi je pomogao, a to sam najmanje očekivala od njega. Nisam se dobro osjećala jer sam ostala zadnja, a nisam htjela da pokušam ranije jer se bojim grešaka.

- Ovo je vježba i siguran prostor da se oprobamo u nečemu što nas može posjetiti na svakodnevnicu. I nisi ti ništa pogriješila, i tebi hvala N. jer vježba ne bi bila uspješna da tebe nije bilo.

✓ Zidne novine: Timski rad je uspješan kada...

- Inkluzija
- Kad slušamo jedni druge
- Dobra koordinacija
- Jedinstveno težimo cilju
- Kada kršimo pravila
- Kada postoji strategija
- Kad svi prođu močvaru
- Kad postoji zajednička snaga
- Jasna podjela odgovornosti
- Dobra komunikacija
- Kad su konflikti šansa
- Razumijevanje potrebe
- Spremnost za učestvovanje
- Jasno definisan cilj
- Nejedinstveno težimo
- Kad se dopunjujemo
- Put je važan jednako kao i cilj
- Kad se preispitujemo
- Dobra kombinacija različitih talenata
- Različitost u timu
- Jednaka spremnost da se prihvati i uspeh i neuspjeh
- Kompromis
- Kad se kroz proces zajedno razvijemo
- Spremnost na kritiku (davanje i primanje) i na samokritiku
- Poštovanje dogovora
- Sustav kotačića

✓ Prednosti i nedostaci načina donošenja odluka

Korak 1: Podela na četiri male grupe. Svaka grupa dobija jedan od načina donošenja odluka: kompromis, konsenzus, glasanje i „lider/ka odlučuje“. Zadatak je da analiziraju način donošenja odluka koji su dobili i da na zidnim novinama zapišu šta su prednosti, a šta nedostaci tog načina.

Korak 2: Predstavljanje zidnih novina u plenumu i diskusija.

Lider/ka odlučuje

Prednosti:

- Manje konflikta
- Više discipline, bez nereda
- Iskustvo
- Bolja koordinacija
- Brže i lakše donošenje odluka
- Nema opozicije
- Drugi chill-aju
- Jasna vizija
- Kvalitetna delegacija

Nedostaci:

- Neravnopravnost
- Neuvažavanje tuđeg mišljenja
- Bez demokratije
- Mogućnost zlopotrebe položaja
- Osjećaj manje vrijednosti
- Neostvarivanje međuljudskog odnosa
- Loša komunikacija
- Cirkularno stimuliranje nije ostvarivo
- Više glava je pametnije od jedne

Glasanje

Prednosti:

- Svatko ima pravo na glas - nema diskriminacije
- Imamo više ideja/stavova
- Uvažavanje različitih mišljenja - čuje se svačija strana
- Osjećaj inkluzije
- Transparentno - ako je javno
- Težnja pronalaska kompromisa
- Sloboda izražavanja
- Nepostojanje dominacije jedne osobe

Nedostaci:

- Neiznošenje stava potvrđuje stav većine
- Jednak broj za i protiv (neriješeno)
- Nedovoljna informiranost o temi o kojoj se glasa (nemaju svi iste kompetencije)
- Utjecaj jednih na druge (prinuda, navođenje)
- Dug proces odlučivanja (zbrajanja glasova)
- Previše ili premalo ponuđenih opcija (dovodi do neispravne odluke)

Kompromis

Prednosti:

- Saradnja
- Jednaka mogućnost iznošenja mišljenja
- Lično zadovoljstvo
- Lakše rješavanje problema
- Učestvovanje

Nedostaci:

- Popuštanje
- Nijedna strana nije potpuno zadovoljna
- Manipulisanje
- Izostanak najboljeg rješenja
- Neravnopravnost

Konsenzus

Prednosti:

- Zajednička odluka
- Svaka individua podjednako bitna
- Kolektivna odgovornost
- Jasno definirani stavovi
- Apsolutni legitimitet
- Potpuno inkluzija
- Sve ideje u jedan plan
- Svatko mora iznijeti stav

Nedostaci:

- Težina dolaska do odluke
- Pritisak na pojedince
- Isključivost
- Nedostatak kreativnosti
- Nema funkcionalnosti bez jedinstva
- Rizik sredine (nezadovoljavajuće)
- Zahtjeva mnogo vremena
- Nema stava „ne znam“
- Nema hitnosti

✓ Input - Kategorizacija modela ponašanja u postupku odlučivanja

Nasilje

☺ Igrica: Jedan-dva-tri

Korak 1. Učesnici se podele u parove. Broje zajedno: naizmenično do 3, pa potom ponovo kreću od jedan. (A: „Jedan“, B: „Dva“, A: „Tri“, B: „Jedan“, A: „Dva“...) To traje oko 1 min.

Korak 2. Svaki par odredi neki pokret koji će koristiti. Nakon toga nastavljaju da broje, međutim umesto izgovaranja broja dva treba da naprave pokret koji su odredili – oko 1 min.

Korak 3. Svaki par treba da odredi jedan zvuk koji će koristiti. To može da bude onomatopeja, neki uzvik, ili šta god parovi odaberu. Nakon toga opet broje: i dalje umesto izgovaranja broja dva treba da naprave svoj pokret, ali sada umesto izgovaranja broja tri treba da koriste zvuk.

Korak 4. Zatim umesto izgovaranja broja dva treba da naprave dogovoreni pokret, umesto izgovaranja broja tri dogovoreni uzvik, a umesto izgovaranja broja jedan: dogovoreni pokret i uzvik – istovremeno.

✓ Brainstorming: Šta je nasilje ili nasilje je?

- Agresija - Fizička sila - Zlostavljanje - Emotivno nasilje - Teror - Bol - Strah - Psihičko/verbalno/fizičko - Ekonomsko - Strukturalno - Socijalno - Mobbing - Reket - Patrijarhat	- Diskriminacija - Rodno zasnovano - Izolacija - Rat - Rasno - Etničko - Oružani sukob - Vjersko/religijsko - Autoagresivno - Nad životinjama - Oduzimanje slobode - Mučenje - U nama

✓ Veliki barometar na temu nasilja

U velikom barometru se koristi veći broj izjava (20–40), najmanje onoliko izjava koliko je učesnika u vežbi, možda čak duplo više. Važno je da izjave budu relevantne za grupu i da pokrivaju ključne tačke oko kojih su mišljenja vrlo suprotstavljena. Papire sa izjavama poređati tako da svi mogu da priđu da ih vide, na primer uzduž po podu, ili po većem stolu ako postoji. Svaki učesnik uzima bar jednu izjavu (ili najviše dve, ako je broj izjava dvostruko veći od broja učesnika) i stavlja je u barometar sa suprotstavljenim polovima, na primer Jeste nasilje i Nije nasilje ili Gradi mir i Razgrađuje mir, vodeći se svojim razumevanjem te izjave i procenom koliko to jeste ili nije nasilje. Nakon što su sve izjave postavljene, pozvati učesnike da pogledaju gde se šta nalazi i da sebi zabeleže one izjave sa čijim se položajem ne slažu.

Sledi diskusija: Da li bi neko/a promenio/la položaj jedne od izjava u barometru? Zašto? Kako to ostali vide?

Tematizuje se jedna po jedna predložena izjava, tako da se svakoj otvorenoj izjavi posveti bar 15 minuta. Dodatna pravila diskusije:

- Samo obrazlažemo zašto bismo promenili mesto u barometru nekoj od izjava, ali ne možemo fizički da menjamo mesto izjavi/papiru koji je neko drugi stavio.
- Nije cilj da se kao grupa dogovorimo koja bi pozicija bila idealna za pojedinu izjavu, već da razmenimo mišljenja.

Naravno, ne mogu se tematizovati sve izjave, već samo jedan broj njih.

Izjave:

- Željko Komšić, hrvatski član Predsjedništva.
- "Oluja".
- Abortus.
- Dijaspori bi trebalo zabraniti da glasa.
- Republiku Srpsku treba ukinuti.
- Ko želi da radi uvijek će naći posao.
- Kome se ne sviđa država u kojoj živi može da je napusti.
- Djeca poginulih boraca trebaju imati prednost pri zapošljavanju.
- Svako ima pravo da na svoju kuću stavi zastavu koju želi.
- Neka osveta bude pravda.

- Pranje veša je ženski posao.
- Romi su bezbrižan narod.
- Svi koji su služili vojsku u toku rata bili su za taj rat.
- Izbjegllice iz muslimanskih zemalja šire fundamentalizam po Evropi.
- Manjine bi trebale da se same izbore za svoja prava.
- Bliskom Istoku bi trebalo pomoći da se civilizuje.
- Bez vjere nema morala.
- Svako bi morao da navija za reprezentaciju zemlje u kojoj živi.
- Seksualna orijentacija je privatna stvar za 4 zida.
- Nacionalne stranke bi trebalo ukinuti.
- Haški tribunal.
- On je heroj i zločinac.

Otvorene izjave:

Svi koji su bili u ratu bili su za taj rat.

- *Taj stav, puno je njih bilo uvučeno u taj rat, čak većina.*
- *Možda su neki htjeli otići pa nisu uspjeli.*
- *Ja se sjetim uvijek 91. vojnika u Sloveniji koji ne zna zašto je tu.*
- *U svakom ratu postoje ljudi koji su mobilizirani tako da ta izjava jeste nasilje.*
- *I meni ta izjava jeste nasilje, kod nas služi da se diskreditiraju svi ljudi, posebice veterani. I moj otac je bio vojnik dobrovoljac, kad dublje zakopam je li on bio za taj rat, ne znam. Pitanje je kada je i gdje počeo rat. U tim okolnostima ova izjava jeste nasilje.*
- *Ja sam se zamalo našao u uniformi u Vukovaru, nisam bio za taj rat, filovali su nas da smo tampon zona i zašto smo tu. Često se čulo i „ako treba ići ćemo u rat“. Ova izjava trpa sve u isti koš i kada čujem ciljeve ljudi koji su se borili ispada da su svi imali slične ciljeve.*

Abortus.

- *Zapelo mi je za oči jer je na polu da nije nasilje, mi ne dajemo život nikome, ali nemamo ni pravo da ga oduzmemo.*
- *To je mač sa dvije oštrice. Natjerati ženu da ne abortira i prisiliti je da rodi to dijete. I žena je podvrgnuta nasilju.*
- *To je meni na sredini, ako je dijete bolesno onda može biti oboje.*
- *Sam akt je nasilan, ali motivacija nije ista, nekoga prisiliti e to jeste nasilje.*
- *Ako nije plod silovanja mora se preuzeti odgovornost.*
- *Taj pritisak, kao da je ona sama to dijete napravila, tu su i muževi koji žene prisiljavaju na abortus, tu je i balkanski folklor da bi ih još jedno dijete dotuklo. Pojavljuje se još i taj argument da sve žene rade to iz obijesti. Tu se javlja i Crkva, religije koji ženi oduzimaju primat nad tijelom. Žena mora imati zadnju riječ kod toga.*
- *Meni je veće nasilje da se to dijete rodi i da završi u rodilištu.*
- *Žena ima pravo odlučivati o tome ali treba uzeti u obzir i kakve posljedice ostavlja abortus.*
- *Nemamo nikakvih problema da ubijemo žive ljude i da idemo u rat, da starce i nemoćne u domove šaljemo ali sa ovim imamo problem.*
- *Smatram da je apsolutno nasilje, bilo nam je lijepo praviti ga a znamo kakve posljedice stvaramo.*
- *Jako puno nasilja je u abortusu, to je jako tabuizirana stvar, to tabuiziranje se najviše okreće prema ženi, da je to nešto sramotno. Oni koji su najglasniji, pogledajte samo tko su, nacionalistički izvori, abortusom ugrožavamo broj potencijalnih vojnika u budućem ratu.*
- *Ne znam nikoga ko ima spolni odnos samo da pravi djecu, puno je tu više okolnosti. Taj neki krug koji se protivi sad su digli bilborde „ ne daj me majko“. Oni nikad ništa nisu uradili da pomognu u tim stvarima.*
- *Imam problem kad se o djetetu govori kao o stvari, i taj zigot je živo biće, razlog zašto uraditi abortus ne smije biti „ da se ne udebljam“ , „da ne dobijem strije“.*
- *Meni nitko neće govoriti šta ću ja raditi sa svojim tijelom i nakon toga nema nikakve rasprave.*
- *Razlog uopće nije bitan, tu je sloboda najbitnija, mi smo ti koji odlučujemo.*
- *Nitko nema pravo da dira tuđe tijelo, ali isto tako i to dijete ima svoje tijelo.*
- *Meni je to kontradiktorno, ako to dijete nije ničije vlasništvo, zašto bi onda ja bila ičije vlasništvo, crkve, države itd.*
- *Kad se otvori ova tema odmah se ide na dušu, metafiziku itd. Živimo u svijetu gdje žene transplantiraju maternicu. Zašto život nerotkinje nije jednako vrijedan. Zabranjeno je potpuno surogat majčinstvo u našim državama. Nije ovo samo jednodimenzionalna stvar.*
- *Ona priča da postoji neki razlog, kako ćemo se dogovoriti i složiti oko tih razloga, cijelo društvo. Pravo na upravljanje svojim tijelom prestaje kod maternice.*
- *Apsolutno se ne slažem, ne može se jedna stvar opravdavati drugom stvari.*
- *Meni je uvijek zanimljivo odakle to dolazi, Crkva je tu najaktivnija i druge religije podržavaju taj stav. Kad zakopate malo dublje vidite da to dolazi i iz patrijarhata gdje muškarac ima vlasništvo nad ženom. U Islamu je abortus dopušten do 4 mjeseca, ali se pravimo kao da to ne postoji. Ja sam kroz odrastanje dobivao poruke da pravi muškarac ne koristi kondome.*
- *Svakako ima stigmatiziranja, lično sam imao priliku nadgledati obdukcije. Čuvam svoj život i ne bi volio da netko vas liši života i ne volim olako pričati o tome.*

Manjine bi trebale da se same izbore za svoja prava.

- Ako živim u npr. Širokom Brijegu, kako ću se izboriti za svoja prava kad sam apsolutna brojčana manjina. Sva prava bi svima trebala biti zaštitivana. Što uopće definiramo pod većina i manjina ako smo svi ljudi.
- Ja znam određene situacije gdje se moraš izjasniti da si Bošnjak, Hrvat, Srbin bez obzira na njihove kompetencije. Čuo sam ovu izjavu kao i „ti si manjina, vi najbolje prolazite“.
- Ovo upada u stavku strukturalnog nasilja, bez obzira koliko se manjina zalagala, ne može ostvariti prava bez većine.
- Često se čuje da je većina ugrožena od manjine.
- Svi bi trebali biti jednaki.

Haški tribunal.

- Najviše su upereni na to da je samo jedna strana kriva.
- Haški tribunal predstavlja instituciju koja ima ulogu iznad BiH kao države.
- Ja sam to shvatila kao produkt nasilja.
- Bilo koji međunarodni sud bi onda trebali zvati nasiljem.
- To je institucija koja je rekla da je Srebrenica genocid, ali je isto rekla da Vukovar nije.
- To je riječ koja je nakon rata ušla u svakodnevnu uporabu, čak i ispred dragstora imaju mišljenje o tome. Ja sam više očekivao od njega. Ja sam očekivao da se više zgražamo. Proizveo je da negiranje zločina bude puno teže. Uzmimo samo koliko se oko riječi genocid krši. Ne znam gdje bi ga stavio, ključno je da se vratimo na naš odnos prema ratnim zločinima.
- Ja smatram da je Hag učinio pravo prema krivičnom procesu. Mislim da se nisu kvalitetno pripremili za odgovornost koju su preuzeli. Da nije uspostavljena ta instanca tko zna da li bi mi učinili išta. Neosporna važnost Haaga je utvrđivanje činjenica. Jesu napravili mnogo za mir.

Romi su bezbrižan narod.

- Previše imamo predrasuda prema njima.
- Ja to shvaćam da su Romi ti koji su veseljaci. Puno puta sam putovala na Siciliju pa su mi rekli Sicilijanci su veseli. Osim ako se pod ovim misli ono da ih nije briga za državu.
- Oni nemaju matičnu zemlju tako da su odmah u slabijoj poziciji.
- Koliko vidimo Roma da prose, to je tuga.
- Imala sam drugačiju percepciju, zamislila sam veselu Romkinju kako pleše. Romi u većini država predstavljaju ugroženu nacionalnu manjinu.
- Pošto općenito pričamo o Romima, da je tu bilo da Romi smrde onda bi odmah bilo nasilje.
- Kad imamo pozitivne etikete onda je pomalo tricky. Uvijek te svede na kraju na tu etiketu. Bitna su očekivanja koja proizlaze iz tih etiketa.
- Nasilje mora izazvati posljedicu, mora postojati namjera iza toga.

Željko Komšić hrvatski član predsjedništva.

- Kako ja to razumijem činjenica da on jeste član predsjedništva već jeste nasilje ali nad se tijekom kandidature vršilo nasilje.
- Mislim da to nije nasilje svatko ima pravo da se izjasni.
- U kontekstu ovo nije nasilje, jer nigdje ne piše hrvatski član nego član predsjedništva iz reda hrvatskog naroda.
- Ni centimetra više, treći put ista osoba.
- Takav je koncept ustava ali nije u redu da se izvršava nasilje nad jednim narodom.
- Ovaj primjer i drugi primjeri pokazuju da ustav nije savršen. Dokaz tome su i presude Europskog suda za ljudska prava u Strasbourgu.
- Jedna žena je rekla da to jeste lukav ali nije mudar potez.
- Često zakoni predstavljaju nasilje, ono što je zakonito ne znači da se svi o tome moramo složiti.

Republiku Srpsku treba ukinuti.

- Ovu izjavu treba staviti u nasilje jer tu je Dejtonski sporazum.
- Ja bi to stavila i dalje od Željka Komšića. Meni Dejton predstavlja mnogo, postojanje ove administrativne cjeline predstavlja mi neki garant.
- Ja smatram da i FBiH i RS treba ukinuti, onako postavljeno jeste nasilje.
- Postoji mnogo granica, npr. Vojvodina i tu ne postoji mržnja.
- Od zagovarača RS meni su gori samo ukidači RS. Samo ime, zastava, imena ulica, ljudima koji nisu Srbi šalju poruku da nisu dobrodošli.

Brechtovi stihovi

Postoji više načina da se neko ubije.
Može se nekome zabiti nož u trbuh,
nekome oduzeti hljeb od usta,
nekoga od bolesti ne izliječiti,
nekoga strpati da živi u lošoj kući,
nekoga u samoubistvo natjerati,
nekoga radom izmrcvariti,
nekoga u rat povesti itd.
Tek ponešto od svega toga je zabranjeno u našoj državi.

✓ Input: Pojam nasilja po Galtungu

Vidjeti u priložima.

✓ Male grupe: primjeri strukturnog i kulturnog nasilja koje prepoznaju u svom okruženju

Podjela u 4 male grupe da se razmjene na temu: primjeri strukturnog i kulturnog nasilja koje prepoznaju u svom okruženju. *Bez predstavljanja u plenumu.*

✓ Evaluacija dana

- Željela bi da kažem da ako sam bila nedorečena, ne želim da bilo tko nešto pogrešno protumači. Jučerašnji dan ekstra, današnji dan ekstra na kvadrat.
- Trebali smo malo više tema ali dobro.
- Drugi dan mi se svidio, svidilo mi se kako smo kopali, tražili još, legao mi je cijeli dan. Mogla bi ostati do večeras sa vama.
- Ja sam baš umorna, očekivala sam da ćemo nakon nespavanja odmoriti. Pala mi je koncentracija.
- Nije bio uopće lak dan, malo smo vas gurnuli u trening, ja sam beskrajno zahvalna na cijelom današnjem danu, močvari, barometru. Hvala vam, jer na ovim temama se ne radi konstruktivno. Muchas gracias.
- Pošto ima nas noćnih ptica jutros nas je močvara razbudila. Dosta tema se otvorilo.
- Bilo je konstruktivno.
- Dogodilo mi se da brzo promjenim mišljenje, što mi je super, ali sam sad umorna. Imala sam osjećaj da smo na suđenju. Izgubili smo osjećaje i emocije i bavili se samo formalnostima.
- Super izlazim i super mi je koliko smo pazili jedni na druge. Usprkos svim neslaganjima osjetio sam nevjerojatnu potrebu da se razumijete i da budete shvaćeni. Pričati o ovim temama nije lako.
- Dan jako zanimljiv, nisam se puno uključivala ali sam slušala.
- Nadam se da ćemo nadmašiti idućih dana močvaru. Drugi dan je bio baš iscrpljiv ali sam mnogo naučila o nekim temama. Mnogo pozitivne energije.
- Dosta timskog rada, super.
- Ne bi bilo to to da se nije dogodio drugi dio dana.
- Drugi dio mi je bio opuštajući(he he), budem li opet morala skakat po močvari crknut ću.
- Najbolji dio dana mi je da se ne moramo slagati da bi se razumjeli.
- Drugi dio mi je početak onoga zašto smo tu, drago mi je pa idemo postupno.
- Drugi dio dana mi je bio poučan, volim tu vrstu debate.
- Iako se znamo samo dva dana možemo pričati o svemu ovome.
- Osjećam se jako gladnim, od 5 gladujem. Jutros mi je bilo zanimljivo, bio sam glavni kršitelj pravila.
- Naporno, često čujem stereotipe da smo hipici ali mi ne bježimo od teških tema. Osjećam dobitak da sam razumio niz ljudi.
- Nadam se da ćemo se dotaknuti i drugih zanimljivih tema.
- Umorno, potrošila sam puno energije, imam osjećaj da sam vukla te plugove. Jedino mi se nije svidjelo što nismo otvorili još tema. Dobro mi je i što nema replika.
- Jedva sjedim, jako mi se sviđa što nema replika. Toliko sam slušala. Zanimljivo.

Identitet i nacionalni identitet

✓ Uvodni krug

😊 Igrica: Zemljotres

Učesnici su podjeljeni u grupe od po troje, a jedna osoba je „prozivač“. U svakoj grupi dvoje učesnika čine kuću (okrenuti jedno ka drugom, levom šakom držeći desnu šaku svog para, a desnom šakom levu, tako formirajući između sebe zatvoren prostor). Treći učesnik u grupi je stanovnik (nalazi se u zatvorenom prostoru, „u kući“). Prozivač daje jednu od tri naredbe: „Kuće menjaju stanare“ (znači da stanari ostaju na svom mestu, a kuće traže novog stanara), „Stanari menjaju kuće“ (kuće ostaju na istom mestu, a stanari traže nove kuće) i „Zemljotres“ (sve „formacije“ se rasture i formiraju se nove). Pri svakoj od naredbi prozivač učestvuje u igri, pokušavajući da postane stanar ili kuća, pa može doći do promene prozivača koji daje novu naredbu.

✓ Moja tri identiteta

Svako za sebe zapiše nekoliko svojih identiteta, pa odabere tri koja će pročitati. Potom jedna osoba ustane i pročita jedan po jedan svoj identitet. Kada pročita jedan, napravi kratku stanku, a svi koji se prepoznaju u pročitanim identitetu takođe na kratko ustanu. Zatim ustaje sledeća osoba u krugu i čita svoje identitete...

✓ Šarene oči

Unapred je pripremljeno nekoliko setova papira sa po jednom izjavom/rečenicom. Po mogućstvu, papiri su različitih boja. Kada se prvi set postavi na pod, učesnici se odlučuju kom od ponuđenih papira će prići. Pozove se nekoliko učesnika da prokomentariše zašto stoje baš na toj izjavi, grupa po grupa. Potom se postavlja sledeći set...

Izjave/rečenice

- „Ja imam brata i sestru“, „Ja imam brata“, „Ja imam sestru“, „Ostali“.
- „Ja imam tužne oči“, „Ja imam zelene oči“, „Ja imam plave oči“, „Ja imam nasmijane oči“, „Ja imam šarene oči“, „Ostali“.
- „Ja volim da čitam“, „Ja volim umjetnost“, „Ja volim sport“, „Ja volim burek“, „Ja ne volim vojsku“, „Ostali“.
- „Živeo/la sam na više mjesta“, „Živeo/la sam u izbjeglištvu“, „Ne živim u svom gradu“, „Volio bih da živim u drugoj državi“ „Ostali“.
- „Ja sam iz Bosne“, „Ja sam iz Hercegovine“, „Ja sam iz Federacije BiH“, „Ja sam iz Republike Srpske“, „Ostali“
- „Govorim hrvatski“, „Govorim srpski“, „Govorim bošnjački“, „Govorim naš jezik“, „Ostali“
- 7 praznih papira različitih boja (bez izjava).

Evaluacija:

Kako vam je bilo? Koliko lako je bilo napraviti izbor? Jeste li imali osećaj da imate izbor? Na šta vas ovo podseća?

- Iritantno kad sam bila u “ostalima”, i odmah sam povukla paralelu - samo se pitaju tri konstitutivna, manjine se oko ničega ne pitaju.
- Par puta sam izabrala “ostale”. Nije me toliko pogodilo, ali mi je ružno što nas ništa niste pitali, ne znam jel to s namjerom.
- Bezveze mi je što se na nas nije obraćala pažnja. A kad sam stajala sama imala sam potrebu da odem na neku drugu boju, da se konformiram i imala sam osjećaj da me ispituješ što sam tu sama.
- Bilo mi je teško svrstavati se, mogla sam se pronaći u sve i jednoj izjavi.
- Teško mi je bilo da odaberem samo jednu opciju, pa sam vagala što mi je važnije, a nisam išla na “ostale” jer njih niko ništa ne pita.
- Otišao bih na “ostale”, a znao sam da neću dobiti riječ da kažem šta mislim. Kao da me se ignorira i nikog ne zanima moje mišljenje.
- Premišljala sam se, mogu i vamo i tamo, i to je ta ograničenost - ako moram birati između opcija, priklanjaš se. Ne pada nam napamet da stvaramo sebi nove opcije, kao što je to N. napravila na kraju. Bilo mi je krivo što nisam mogla da objasnim da sam ni iz RS, ni iz Federacije, nego iz države BiH.
- Ili sam bila za više opcija pa sam išla u “ostale”, ali četiri puta sam stala u “ostale” i ništa nas nisi pitao. Zato sam protestovala na kraju, stala sa strane, jer sam znala da me moraš pitati šta to radim. Bila sam sama, al sam rekla šta sam htjela i ti si morao pitati “ostale” šta misle!

Osjećate li, iz ove perspektive, da ste imali izbor?

- “Ostali” su bili većina, i opet ih se ništa nije pitalo.
- Bili smo prisiljeni, ono što je danas uobičajeno i očekuje se da se prikloniš.

Nije bilo podrške “ostalima”?

- Čekala sam ovu raspravu da kažem šta mislim, i zato se tamo nisam bunila.
- Isto mi je i sa izborima. Da se nas milion izjasni kao Jugosloveni, opet ne bi imali pravo glasa.

Dešava li vam se da vas svrstavaju, u stvarnom svijetu?

- Čim vide da sam pokrivena, svrstavaju me u Bošnjakinje, iako sam se izjasnila kao Bosanka. Svaki put me na fakultetu pitaju jesam li pogriješila.
- Osjećala sam se kao u nekoj kutiji - kao kasica prasicica - ubacuju vam identitete etikete. Kao da mi stoje kao breme na ramenima. Frustracija me izjela zbog ovog društva. Ok, imam rođene identitete, imam ove koje dobijam, i one koji mi drugi daju ili lijepe. Izjedalo me to iznutra. I došla sam do toga da mogu da živim bez tih identiteta, mogu da živim bez toga da sam žena i kćerka. To su procesi koji su mene promijenili kao osobu. Izašla sam iz te kutije i držim je kraj sebe, uzimam identitet kako hoću, nisam ja više u toj kutiji.

Niko nije mijenjao poziciju iako je bilo jasno da je bilo nezadovoljnih?

- To filovanje identitetima... U osnovnoj i srednjoj školi niko me nije znao zvati, ukinuli su mi slovo, jer je hrvatskije. Kad sam došla u Bosnu, nisam mogla biti Hrvatica, zbog korijenja, već Bošnjakinja, Muslimanka. N. je jedini identitet koji mi je bitan.
- Bolje biti jedan, ali stajati na tome, nego se prilagođavati okolnostima. Moraš napisati na fakultetu šta si. Možeš krivično odgovarati ako se deklarišeš kao Kinezi ili Japanac.

- Ja sam se naložio na ovu vježbu. Ali niko mi nikad nije rekao budi to i to. Međutim, upratio sam da iza svega toga stoji potreba za sigurnošću i pripadnošću, a mi to zloupotrebljavamo. I da se moraš svrstati da ne bi bio nesiguran i prihvaćen. Bez identiteta se ne može, na tome svijet počiva, ali treba malo olabaviti.
- Ja sam promijenila mjesto - da sam iz Bosne mi je došlo refleksno. Ali onda sam skontala da se ne osjećam prirodno, da sam napravila ono što me cijeli život guraju. Ne osjećam se ni ko da sam iz BiH, i osjećala sam se spokojno među "ostalima".
- "Izabrao sam ovo da ne budem sam" ili "da ona ne bude sama"... Ali postojala je suzdržanost u solidarnosti prema "ostalima". Iako su u jednom času bili većina, nisu iskoristili tu moć. Također, potpuno su različiti razlozi zašto je neko stao pod neki kišobran. I mene svrstavaju, pa gledam s kim stojim u grupi, s kim sam to. Na popisu je svako imao pravo da se izjasni kako hoće. Išle su kampanje na tv, spotovima su ljudima objašnjavali šta su. Dodaše rezultati, više od 95% ljudi se opredijelili za te tri trostruko povučene opcije - Bošnjak-Srbin-Hrvat; Musliman-Pravoslavac-Katolik; bosanski-srpski-hrvatski. Ja nisam nikad veći Bošnjak nego kad sam u Doboju. Pritisak sredine, uticaja na identitet potiče to.
- Identitet je kompleksna stvar, moji roditelji su bili drugačijeg porijekla i na popisu se nisam mogla deklarirati. Na pitanje nacionalnosti naši preci imaju utjecaj. Važno je da se preispitam kako se ja osjećam, kao Amerikanka ako treba, bez obzira na to šta su moji roditelji.

✓ Barometar

Izjave:

Lako prihvaćam različitosti.

Bolje se razumijem sa ljudima svoje vjere.

Tko ne voli svoje ne može da poštuje ni tuđe.

Patriotizam i nacionalizam su isto.

Lako prihvaćam različitosti

- Meni je to lako, jer sam ja nacionalna manjina, što onda ne bih prihvatio druge.
- Svi smo različiti na puno nivoa.
- Rođenjem nam je nešto nametnuto, neko lijep, neko ružan, neko bogat. Takvog ga je bog stvorio i to treba prihvatiti. Ružno je kad su svi isti.
- Nemam s tim problema, ali mi nekad treba malo vremena da prihvatim.
- Različiti u tradiciji, kulturi, vremenu, volim da od ovog prihvatim ono što mi se sviđa.
- Nijedna osoba nije ista. Malo sam dalje od pola, jer se ne družim sa svima, ne stignem ili ne znam.
- Prihvatam, ali ne baš lako, i ne baš uvijek sve razlike. U nekoj raspravi npr., oko banalnih stvari se ne mogu složiti s prijateljima.
- Ne mogu se družiti sa svima, puno nas je. Meni idu na živce ljudi koji se ponašaju kao neandertalci, i neću da imam ništa s njima.
- Nekad ne mogu da razumijem kako neko npr. može da sluša nekog Šumadinca.
- To prihvatanje mi je tu riječ, različitost podržavam, ali ne znači da nužno prihvaćam.
- Prihvatanje zahtijeva određenu dozu napora, jer se trebaš potruditi da razumiješ. Postoje stvari koje su mi bitne i prihvatanje je zahtijevalo rad na sebi.
- Volio bih da lako prihvaćam. Kad mi je najbolji prijatelj izašao iz ormara, instinktivne reakcije su mi bile grozne, i dugo sam to kuhao.

Bolje se razumijem sa ljudima svoje vjere

- Da pođem od islama npr. ogromna je razlika između Sunita i Šiita.
- Ja sam ateista i drago mi je da čujem kad neko od srca vjeruje, ali nema razlike jel pravoslavac ili protestant.
- Ne bih danas stajala s ljudima koji su išli sa mnom u Islamsku gimnaziju. Nevjernici i druge vjere su mi puno više razumijevanja pokazali.
- Jest mi bitan taj identitet, postoje situacije kad se bolje razumijem na semantičkom nivou; ali dobro poznajem situaciju unutar grupe i vidim svoju odgovornost - nervira me kad kiksaju iz Islamske zajednice i više me nervira nego kad neki patrijarh nešto govori.
- U nekim situacijama da, ali mi je zanimljivo što su na "ne slažem se" ljudi koji su završili te religijske škole. Nikad te nisu mogli prihvatiti ako ne klanjaš, nosiš kratku suknju i duge nokte. Dodeš u drugu sredinu, i ništa od toga nije problem, čak te i bolje razumiju, dosadilo mi je da sam stalno osuđivana.
- U KŠC sam proveo 12 godina. Ni bolje ni lošije sa ljudima svoje i tuđe vjere.
- To što se ne slažem dovelo me do toga da sumnjam u svoju vjeru. Bila sam izložena napadima da nisam dobra vjernica, često dolazim u konflikt s popovima i sveštenicima.
- Ne vidim sebe kao katolkinju jer se moja razmišljanja kose sa stavovima Crkve, iako je moguće da ću upoznati neku katolkinju koja slično razmišlja.
- Ovisi o situaciji, nekad da, nekad bolje s drugim ljudima. Npr., ne pijem alkohol iz vjerskih razloga, tu me "moji" razumiju, a nekad mi se ti isti rugaju zbog toga, a ovi "drugi" su to razumijeli.

- Ovisi o čemu pričamo, koje su vrijednosti u pitanju. Bolje se slažem s vršnjacima druge vjeroispovijesti, ali bolje i sa starijima svoje vjere.
- Više sam s ljudima moje vjere a manje imam ovih drugih u okruženju.

Tko ne voli svoje ne može da poštuje ni tuđe

- Vjera me uči i jedno i drugo.
- Proširio bih na bilo šta, ne mogu da poštujem tvoj grad, ako ne poštujem svoj. Moraš sebe volit.
- Ako ne volim svoj folklor, kako ću poštovati tuđi folklor, tradiciju i slično. Nisam skroz na tom polu jer ništa nije apsolutno. To što je naše ne mora uvijek da bude dobro. Ja se ne identifikujem uvijek sa ovim što govore poglavari moje vjere, a mogu poštovati nešto što govori Papa.
- Ja sve svoje sa sobom nosim. Ako ne ponesem dozu poštovanja iz sredine iz koje dolazim, ne mogu ni u novoj. Ali s druge strane, to poštovanje se može razvit.
- Malo je stvari u kojima sam potpuno, ali razumijem to i poštujem kod drugih ljudi.
- "Volim svoje, poštujem tuđe" ublehu čujem od najvećih nacionalista.
- Postoje stvari koje kod "svojih" ne volim, ali poštujem.
- Ježim se na to "krv nije voda".

Patriotizam i nacionalizam su isto

- Ima gradacija, u svakom nacionalisti čuči mali patriot, a u svakom fašistu čuči mali nacionalista. Slični su to procesi, lože se na ljubav prema svom i stvara se nasilje prema drugima, tako na kraju završi.
- U javnom prostoru se često čuje taj patriota, niko neće za sebe reći da je nacionalista. Bošnjački nacionalizam je u potpunosti zamotan u patriotizam, sve što je bošnjački interes je interes BiH i obrnuto.
- Sve ovisi o definiciji tih pojmova, patriotizam je određena vrsta pripadnosti, a nacionalizam isključuje druge, i svoju naciju tretira kao iznad ostalih.
- Nacionalizam je isključivost, a patriotizam predstavlja neko čisto osjećanje. To što volim svoju zemlju, ne znači da druge nisu dobre..
- Patriotizam je emocija, a nacionalizam je socijalni konstrukt, iako ljudima oko mene to nisu različite stvari.
- Na sredini sam jer su različiti pojmovi, ali se prepliću u društvenoj upotrebi.
- Ti pojmovi nisu tačno definisani i često može da pređe iz jednog u drugi. Teško je ocijeniti jel neko nacionalista ili patriota, voli li pretjerano ili umjereno.
- Lažne patriote se kite svime, ali ne žele da naprave ništa za svoju zemlju.

✓ **Dokumentarni film *Dom u tuđini***

Učesnici/ce su zajedno pogledali dokumentarni film *Dom u tuđini (O posdejtonskim nevoljnim zamjenama kuća)* koji je snimljen u produkciji Centra za nenasilnu akciju Sarajevo/Beograd.

Razgovor o filmu:

- Kad smo snimali ovaj film, bila sam izbjeglica. Jako mi je ovo lično, jer su moji zamijenili stan u Ilijašu za kuću u Zvorniku. Imala sam želju da pokažem da nismo ovo svojom voljom uradili i da je to etničko čišćenje nastavljeno i nakon rata. Puno je ljudi koji su mijenjali kuće, i ostali u dobrim odnosima sa ljudima sa kojima su mijenjali uspomenu za uspomenu.
- “Niko nas nije dirao, al nas niko nije ni pozdravljao, kao da ne postojimo”, to mi je strašno.
- Kad povežem sad, ne bih mogla zamislit da me neko istjera iz moje kuće. Sama pomisao mi je strašna, a kamoli da to doživim.
- “Eto bili su dobri, nisu nas htjeli ubiti, nego istjerat”.
- Čovjek je spomenuo da svaki dan prolazi kraj svoje kuće, svaki da se susreće s tim. Ovi su barem otišli na neka druga mjesta.
- Velika mi je ovo motivacija za mirovni rad. Ovo su ipak malo mekše posljedice rata, niko nije ubijen i silovan, to je u nas bila opća stvar. A sama promjena kuće je jako dramatična za te ljude, a za druge stvari da ne pričam. Milion ljudi je trajno promijenilo boravište, koliko je to sudbina, koliko patnje. Mora se graditi društvo koje neće prouzrokovati ove stvari.
- Kod nas je baš velika stvar imati kuću, nešto samo naše. Nikad nisam razumjela zašto, do sada. Jer se osjećaju sigurno i da vrate ono što su izgubili.
- Tolika je količina emocija u ovome, nije mi jasno čemu ljudi još unose destrukciju u to.

Diskriminacija

☺ Igrica: Lovac, baka, lav

Lovca se plaši lav (lovac puca iz puške), lava se plaši baka (lav podiže „prednje šape“ i rikne), bake se plaši lovac (baka preti kažiprstom). Učesnici se podele u dve grupe. Svaka grupa se dogovori koju će od tri ponuđene uloge da igraju, cela grupa istu ulogu (lovca, baku ili lava). Zatim grupe stanu u vrstu, jedna naspram druge, pa na znak voditelja „odigraju“ ulogu koju su izabrali. Grupa koja pobedi („uplaši“ drugu grupu) dobija poen. Igraju se tri kruga.

✓ Korak naprijed

Unapred pripremiti onoliko različitih kartica sa ulogama koliko ima učesnika u grupi. Učesnicima nasumično podeliti kartice. Nikome ne govore koju su ulogu dobili. Zamoljeni su da pokušaju da se što bolje užive u ulogu koju su dobili na kartici, da razmisle o načinu života i svakodnevnim obavezama i problemima s kojima se ta osoba sreće.

Zatim se poređaju u vrstu, jedni pored drugih (kao na startnoj liniji).

Voditeljica naglas čita listu situacija i događaja, jednu za drugom. Svaki put kad neko od njih na izjavu može da odgovori sa „da“, treba da napravi korak napred. Na kraju, kada su sve izjave pročitane, pozvati učesnike da pogledaju kako su raspoređeni po prostoriji. A zatim da saopšte ostalima koje su uloge imali, još uvek stojeći na mestu gde su se zatekli na kraju vežbe. Sledi povratak u plenum i evaluacija

Uloge

- Ti si muslimanka koja živi sa roditeljima koji su jako religiozni.
- Ti si mladić koji se kreće u invalidskim kolicima.
- Ti si 17-godišnja Romkinja koja nije završila osnovnu školu.
- Ti si srednjovečna Hrvatica koja živi u Bugojnu.
- Ti si predsjednik uticajne NVO organizacije u malom gradu.
- Ti si ratni vojni invalid koji živi od socijalne pomoći.
- Ti si predsjednik omladinskog ogranka političke partije koja je sada na vlasti.
- Ti si 22-godišnji homoseksualac.
- Ti si voditeljka najgledanije tv stanice.
- Ti si beskućnik.
- Ti si 19-godišnjak iz udaljenog planinskog sela.
- Ti si penzioner.
- Ti si žena šehida.
- Ti si HIV pozitivan/na.
- Ti si ilegalni imigrant koji trenutno boravi u prihvatnom centru u Bihaću.
- Ti si studentica postdiplomskog studija u Budimpešti sa stipendijom.
- Ti si 55 godišnji radnik koji je ostao bez posla.
- Ti si kćerka američkog ambasadora u BiH.

Izjave

- Imaš pristojan dom sa telefonskom linijom, internetom i televizijom.
- Ti nemaš ozbiljnih finansijskih teškoća.
- Znaš kome da se obratiš za savjet i pomoć ako treba.
- Osjećaš da se tvoj jezik, vjera i kultura poštuju u društvu gdje živiš.
- Osjećaš da je tvoje mišljenje o socijalnim i političkim pitanjima važno i da se tvoji stavovi slušaju.
- Druge osobe se konsultuju sa tobom o različitim pitanjima.

- Ne plašiš se da će te policija zaustaviti.
- Nisi nikada osjećao/la diskriminaciju zbog svog porijekla.
- Imaš adekvatnu socijalnu i zdravstvenu zaštitu prema svojim potrebama.
- Možeš da ideš na odmor jednom godišnje.
- Možeš pozvati prijatelje kući na večeru.
- Imaš zanimljiv život i pozitivan si prema budućnosti.
- Možeš da studiraš i da biraš profesiju prema vlastitom izboru.
- Ne plašiš se da ćeš biti uznemiravan/na ili napadnut/a na ulici ili medijima.
- Možeš da glasaš na lokalnim ili državnim izborima.
- Možeš da slaviš svoje najvažnije vjerske praznike s porodicom i prijateljima.
- Možeš da učestvuješ na međunarodnom skupu u inozemstvu.
- Možeš da odeš u bioskop ili pozorište bar jednom tjedno. Ne plašiš se za budućnost svoje djece.
- Možeš da kupiš novu odjeću bar jednom u tri mjeseca
- Možeš se zaljubiti u koga god želiš.

Evalvacija:

Kako vam je bilo, šta se desilo?

- Ja sam bila predsjednica NVO u jednom malom gradu. Malo mi je bio problem jer nisam znala šta sa sobom nosi ta "uloga" nisam znala koliko može ili ne može predsjednica moćne NVO u nekom gradu.
- Ovo mi je posebno zbunjujuća, najzbunjujuća vježba do sada, ne kontam šta se desilo.
- Ja sam ovu vježbu već prošla ne drugom mjestu pa sam znala da se trebam uživjeti u ulogu i to sam i uradili, ja sam išla naprijed.
- Meni je bilo vrlo lako, imala sam takvu ulogu koja mi je omogućavala da idem naprijed brzo.
- Imala sam problem koliki korak da napravim, nekad sam osjećala da moja uloga može napraviti veliki korak a nekad pak da može mali korak ili se ne može pomjeriti nikako.
- Ja sam od početka znala da ću ostati skroz nazad, znala sam to čim sam vidjela koju ulogu sam dobila. Sad se smijem, ali to je crni humor.

Kako vam je bilo uživjeti se u ulogu?

- Meni je bilo baš teško, ja sam se baš uživjela u ulogu. Imala sam ulogu Romkinje, mogla sam zamisliti kako je njoj, kako je nekome ko nema školu, ko vjerovatno ne zna čitati, nema nikakvih prava. Bilo mi je teško jer sam znala da ona ne može napraviti korak ni na čemu, ni na kojoj izjavi, iako su neke izjave bile banalne. Svi odoše naprijed, a ja sam zaostajala.
- Mislila sam da ću za svaku izjavu moći napraviti korak naprijed, bila sam kćerka američkog ambasadora. Ali sam negdje skontala da i ona ima neka ograničenja, da se ne može zaljubiti u bilo koga, da ne može svakog dovesti kući.

Jeste li se osvrtni iza sebe?

- Pa osvrtna sam se nekoliko puta, ali sam ovu vježbu već prošla i znala sam šta je fazon pa sam gledala ne samo ko je ispred već i ko je iza mene.
- Kad sam došla do zida, kad nisam mogla više naprijed, pomislila sam da svi znaju koja je moja uloga, ali se sve vrijeme vježbe nisam okretala iza sebe.
- I moja uloga na prvu zvuči moćno, ali je bilo stvari na koje se nisam mogla pomaknuti, otići korak naprijed.
- Meni je bilo super, malo sam se osvrtao i zanimalo me je kakvu su ulogu mogli dobiti oni koji zaostaju iza mene, zanimalo me je zašto se oni ne miču uopće.
- Ja sam se par puta okretala i u jednom trenutku sam skontala da moja uloga može mnogo iako mi se na početku nije tako učinilo.
- Bila sam žena šehida i na većinu nisam mogla napraviti korak naprijed. Više sam gledala ove koji stalno idu korak naprijed nego one koji su ostajali iza mene.
- Ja sam penzionerka i posebno mi je bilo teško kad nisam mogla napraviti korak naprijed ni na izjavu da mogu kući na večeru pozvati bilo koga. Ti ljudi nemaju dovoljno da mogu pozvati na večeru, mnogi od njih.

Kakve poveznice vidite sa društvom oko nas?

- Iako smo imali istu polaznu liniju nismo svi mogli napraviti isti broj koraka. To jeste oko nas, koliko u stvarnom životu koraka možeš napraviti zavisi od toga čija si kćer, na kojoj si poziciji i slično.
- Ovo je slika društva, ko fol smo svi ravnopravni i imamo iste početne pozicije, ali u suštini je to onako kako se ovdje završilo na kraju, neki odu naprijed, neki ostaju. Ono što meni jeste bitna spoznaja da bih ja iz uloge svog života mogao da napravim dosta koraka. Ono što vidim i ovdje i u društvu jeste manjak solidarnosti i horizontalno (između ljudi koji su napravili isto koraka) i vertikalno (između onih naprijed i nazad). Ovo što smo vam dali kao uloge, to nije ništa egzotično, možda su neke od uloga među nama ovdje.
- Meni je fascinantno da u 21 izjavi imamo toliku nejednakost, i mi sad opet pričamo i sažaljevamo one koji su otišli naprijed, ako ja bih sad trebala suosjećati sa kćerkom američkog ambasadora jer se ne može zaljubiti i sl. a ovamo tolika nejednakost.
- Ja kad sam radio ovu vježbu isto sam daleko otišao, grabio sam naprijed, i onda sam skontao da sam i ja odgovoran, da i ja imam neke privilegije kojih nisam niti svjestan. Na primjer, nisam svjestan kolika je privilegija u mnogim slučajevima to što sam bijelac.
- Toliko toga se ne može kad nemaš kuću, kad si beskućnik.

- Meni je jako žao što nisam gledala iza sebe i fascinira me koliko je lako sebi pravdat to, npr. sebi sam rekla da ima onih koji su prošli gore od mene, ali pogledaj i ove ispred sebe, ima i boljih.
- Meni je ovdje zanimljivo kako nas društvo socijalizira, kao da smo mi u životu sve postigli zahvaljujući sebi, to je taj neki individualizam. A u suštini mi uopće nemamo iste startne pozicije. Osim ličnog osvještavanja, meni je važno da mijenjam društvo koje producira ovakve odnose.
- Ma mi svi u BiH galamimo, kao sad je 21. vijek, kao ravnopravnost, ovo ono, a snimamo film o Romkinji jer je završila srednju školu, hej, nama je to postignuće za film.
- Isto je razlika i da li je uloga muška ili je ženska. Neke uloge mogu više samo zato što su muške.
- Mislim da je to osvrtnje vrlo važno. Prvi korak je da se osvrnem i vidim one iza sebe i šta ja tu mogu uraditi.

✓ Zidne novine: Šta podržava postojanje diskriminacije?

- Šutnja - Pasivnost - Promatranje - podržavanje - Šutnja onih koji su diskriminirani - Ekonomska neravnopravnost - Nepoznavanje vlastitih prava - Sebičnost intelektualaca (učitelja društva) - Srušeni i neobnovljeni sustav vrijednosti - Naučena bespomoćnost - Pohlepa ovih koji su na vrhu - Strah	- Pol - Nedostatak empatije - Oduzimanje prava na izbor - „I mi smo diskriminirani“ - Izgled - Sustav koji je nepravedan - Patrijarhat - Školski sistem - Kapitalizam - „Demokratija“

✓ Rijeka identiteta

Svi dobiju po 5 A4 papira. Zadatak: *Na svakom od papira krupnim slovima napisati po jednu stvar koja vam puno znači u životu.*

Svi papiri se skupe i postave u sredinu prostorije u formi široke reke, gde papiri predstavljaju kamenje. Jedan po jedan učesnik prelazi reku, idući kamen po kamen, obrazlažući pritom zašto su stali baš na taj kamen (koji može biti papir koji je napisao neko drugi, a sa kojim se osoba može identifikovati).

Veoma je važno da se ova vežba izvede lagano (ne žureći preko kamenja) i u mirnoj atmosferi, jer će se tako postići efekat osnaživanja i uzajamnog poštovanja. Ton kojim se vežba uvodi takođe treba da bude miran i lagan, a tempo može da zada i neko iz trenerskog tima ko bi prvi prešao reku. Ako vežba potraje duže nego što je planirano, ne prekidati je, jer svi treba da dobiju priliku da pređu preko reke. Može da se dogodi da neko od učesnika ne želi da pređe reku jer je doživljava preemotivno. Preporučljivo je da u vežbi učestvuje i trenerski tim.

✓ Evaluacija dana

- Danas mi je bio najpotpuniji dan i svidjelo mi se sve od prve do zadnje sesije. Posebno su mi se svidjele vježbe gdje je trebalo da se uživim u ulogu, u život druge osobe, jer to proširuje vidike.
- I meni je dan bio full, izašao sam do Mostara, film je bio extra, čestitam onima koji su ga radili.
- Dan je bio dobar, malo se odužio.
- Jutros mi se šarene oči nisu svidjele, film mi se svidio, ovo sam rijekom na kraju mi je bilo onako.
- Sve mi se svidjelo, a posebno ovo sa rijekom.
- Glava me ne boli, nisam gladan, toplo mi je... Svidjelo mi se ovo sa rijekom, dan je predobar bio u kompletu.
- Posebno bih istakla ovu vježbu sa rijekom, sad kad gledam stala bih na 100 mjesta.
- Dosta sam saznala o svima danas, a i o sebi, i to mi je top.
- Fasciniran sam, dobio sam neke ideje i inspirisan sam za rad.
- Umorna sam i u onim ranijim vježbama sam se konstantno javljala pa sam malo popodne povukla ručnu. Mnogo sam naučila i o sebi i o drugima.
- Zadovoljna sam, svidjele su mi se i šarene oči, iz njih sam izvukla dosta za sebe. Rijeku identiteta nisam do sada radila ali mi je super.
- Oduševljena sam koliko vi dajete sebe, spremno ste se bavili teškim temama, ali izgradnja mira nisu samo teške teme, i ova vježba sa rijekom identiteta mi to pokazuje.
- Mislio sam ranije otići sa treninga, mislio sam reći da imam obaveza na faxu i otići jer vi to ne možete provjeriti, ali ću ostati jer je super.
- Neobično mi je da me svi ovi šareni papiri prave sretnom. Puno vježbi budi emocije i mislim da će me to promijeniti.
- Ja nikako da se naučim da oguglam na ovu vježbu sa rijekom identiteta.
- Izlazim osnažen, umoran i inspirisan. Vidim da još uvijek ima nade. Korak naprijed mi je bio izazov, to sam vodio prvi put kao trener. Osjetim da se ljudi ovdje razumiju.
- Ova vježba sa rijekom mi je dala definiciju divno. Jutros sam bila preplavljena emocijama, ali sam sad OK, nisam ni umorna. Bitno mi je što ste me saslušali jutros nakon filma.
- Prvi dio dana je bio stresan, kasnila sam jutros, ali je drugi dio dana super. Rijeku sam radila prije dvije godine i bilo mi je zanimljivo raditi ponovo, vidjeti gdje ću sada stati.
- Nije mi sam film bio toliko emotivan koliko mi je bilo emotivno to dijeljenje priče nakon film. Posebno mi je vrijedna ova posljednja vježba.
- Fascinantno mi je koliko raspoloženja smo promijenili tokom dana.
- Kad bih sad mogla da izdvojim neki dan ja bih izabrala ovaj. Puno zanimljivije danas nego jučer, bilo je kreativnije danas. Korak naprijed mi je bio zanimljiv, mislio sam da je zbnjujući ali mi je sad legao.

Suočavanje s prošlošću

✓ Uvodni krug

☺ Igrica: Kažem A, radim B

Učesnici stoje u krugu, a jedna osoba počinje tako što kaže da radi nešto, npr. „Češljam se“, a istovremeno radi nešto drugo, na primer pravi pokrete kao da preskače konopac. Nakon toga osoba koja se nalazi sa leve strane treba da uradi ono što je prethodna osoba rekla (da pravi pokrete kao da se češlja), a da kaže da radi nešto drugo, npr. „Kupam se.“ Igra se tako nastavlja ukруг. Ko se neće zbuniti?

✓ Zidne novine: Šta me boli/ šta mi smeta/ šta mi nedostaje u pričama o ratu?

Šta me boli/šta mi smeta u pričama o ratu?

- Prebacivanje krivice
- Pitanje „na čijoj strani su bili tvoji“
- Dehumanizacija žrtava
- Loš odnos države prema obiteljima žrtava (niske naknade...)
- Negiranje činjenica (dogadaja)
- Šutnja zajednice
- „Svi koji su učestvovali su htjeli taj rat“
- Floskule ispražnjene od značaja („oprostiti da, zaboraviti ne“)
- Dominacija senzacionalnih priča
- Ponos zbog uspješnog etničkog čišćenja
- Sistem zasnovan na veličanju ratnih zločina
- „Ko je započeo rat“ priča

- Rat koji ne prestaje
- „Meni je neko moj rekao...“
- Kad kod sebe prepoznam stavljanje „etničkih naočara“ preko empatije
- Svaka direktna i indirektna žrtva
- Foliranje želje za buduću rat
- Nastavak rata drugim sredstvima
- „Naše budale i njihovi teroristi“
- Pozivanje političara na rat
- „Vjekovna mržnja“
- „Naši“, „njihovi“
- „Internet ratnici“/“virtualni ratovi“
- Širenje govora mržnje/reproduciranje
- Predrasude
- Internet komentari

Šta mi nedostaje u pričama o ratu?

- Razumijevanje druge strane
- Ulaženje u „tuđe cipele“ (razumijevanje potreba)
- Pozitivne priče
- Srazmjerne kazne ratnim zločincima
- Prihvatanje odgovornosti
- Nemogućnost sagledavanja šire slike
- Odavanje počasti svim žrtvama rata
- Usmjerenost na neponavljanje rata

✓ Narativi o prošlosti

Korak 1. Podela na manje grupe. Svaka grupa ima zadatak da napravi zidne novine odgovarajući na sljedeća pitanja:

- Kako se opisuje rat 90-ih?
- Šta se navodi kao razlozi za rat?
- Šta je bio cilj borbe u ratu?
- Kakva je slika "onih drugih"/ neprijatelja i kako ih se naziva?

Korak 2. Slede prezentacije zidnih novina, uz eventualna pitanja pojašnjenja.

Razgovor u plenumu o ključnim pitanjima koja su se otvorila.

Bošnjaci

Kako se opisuje rat devedesetih u BiH?

- Agresija na BiH
- Odbrambeni rat
- Časna borba
- Glad
- Velika patnja
- Krvoproliće

Kakva je slika „neprijatelja“, kako ih se naziva?

- Ustaše
- Okupatori
- Četnici
- Agresori
- Srbo-četnički agresori
- Izdajnici
- Zločinci
- Genocidaši
- Babini
- Plaćenici
- JNA
- „komšije“
- Arkanovci
- Jugo-komunisti
- Četvrta vojna sila
- Dušmani

Šta je bio cilj borbe u ratu?

- Odbraniti kuću
- Odbrana cjelovite, nezavisne RBiH
- Protjerati ali ne ubiti sve Srbe (Bugojno)
- Da nam se djeca „ne posrbe“
- Popiti kafu na Drini
- Armija RBiH - ući u Banja Luku
- Zaštititi svoju zemlju
- Očuvanje identiteta, vjere, nacije
- Sloboda

Šta se navodi kao razlozi za rat?

- Agresija
- Okupacija
- Izdaja
- Spriječiti „Veliku Srbiju“
- „Umro Tito“
- „Pala prva krv“
- „Krivi smo što smo Poturci“
- „Strah da nam se historija ne bi ponovila“
- Etničko čišćenje
- Vijekovna mržnja

Hrvati

Kako se opisuje rat devedesetih u BiH?

- Domovinski rat
- Odbrambeni
- Pravedni
- Za slobodu
- Dani ponosa i slave
- Herojska borba

Kakva je slika „neprijatelja“, kako ih se naziva?

- Agresori i teroristi, nasilnici
- Koljači, zlotvori
- Balije, četnici, komunjare, mudžahedini
- Oni su slabiji vojnici
- Šešeljevci, arkanovci
- Balidžani, Turci, zulumčari
- Za sto lira u sto vira

Šta je bio cilj borbe u ratu?

- Pobijediti
- Vratiti svoje
- Sačuvati naše
- Obraniti se od jugo-srbo-četničke agresije
- Obraniti se od mudžahedinskog kalifata
- Spriječiti džamahiriju
- Obraniti hrvatske povijesne prostore
- Da nam se ne ponovi Bleiburg

Šta se navodi kao razlozi za rat?

- „Ovo nije naš rat“ (Ravno)
- Obrana i zaštita
- Agresija - njihovi zločini i naše žrtve
- Povodljivost
- Neovisnost
- Nismo imali drugog rješenja
- Ugroženost
- Za dom - Vukovar i Škabrnja

Srbi

Kako se opisuje rat devedesetih u BiH?

- Odbrambeno-otadžbinski
- Opravdan
- Građanski rat

Šta se navodi kao razlozi za rat?

- Branimo sve što je srpsko“
- „Nismo mogli zaboraviti“
- „Da nisu oni ne bi ni mi“
- Odbrana pravoslavlja i simbola srpstva
- Odbrana srpskog nacionalnog identiteta i interesa
- Odbrana suvereniteta i teritorijalnog integriteta
- Vijekovno ugnjetavanje
- Reciprocitet

Šta je bio cilj borbe u ratu?

- Stvaranje samostalne države
- Otcjepljenje
- Potvrda nas
- Utvrđivanje, proširivanje i „zapišavanje“ teritorije
- „Velika Srbija“
- Pobjeda
- Nas i Rusa 300 miliona

Kakva je slika „neprijatelja“, kako ih se naziva?

- Ustaše, balije
- Nož, žica, Srebrenica
- Indoktrinirani
- Islamski fanatici (teroristi)
- Krivi (oni)

Evaluacija:

Kako vam je bilo?

- Moji su veoma zatvoreni, samo sam znala za br.4 a o razlozima se ne priča. Bila sam iznenađena kad sam čula druge.
- Nije mi puno trebalo jer sam iz etnički čiste regije, moj tata Sarajevo zove Džamahirijom.
- Nisam uopće sudjelovala jer mi je ovo sve nepoznato, par puta sam se zaprepastila šta ljudi sve navode kao razloge.
- Bilo mi je malo problem jer sam morao pričati sve iz te kao srpske uloge.
- Uvijek mi je interesantno, bio sam na obilježavanju špicaste stijene pa sam dobio tamo kurs ovih riječi i pojmova. Kad se stavi u naš kontekst koliko je ljudska mržnja spremna uraditi, nešto strašno. Pa od pojma “komšija” smo napravili lošu riječ.
- Upališ crtić i vidiš ove riječi, da ne pričam ovo sa G.
- Meni je fascinatno koliko ljudi koji su 90-tih, se isto ovako družilo. Uvijek mislimo koliko smo obrazovani ali nismo, jer nam ovo sve lako nametnu.
- U mojoj kući se o ratu ne priča, ali ovo 4 čujem konstatno. Kolike su ovo gluposti?!

Kako vam se čine zajedno ove zidne novine?

- Koliko mi je bilo lako, toliko mi je bilo teško ući u svakodnevnicu srpstva. Ali mi je stalno ovo sve padalo na pamet. Strah me da se ne bi povuklo jer je kompleksno. I sad kad ovo pričam malo sam se prepala.
- Nisam se htjela javiti, ali kad ovo sve čujem sam tek saznala ove sve stvari. U nas se vodio rat u ratu. U Krajini je bitniji odnos oslobođenja Krajine od Autonomasa nego bilo što drugo.
- Kad bi se neke riječi izbacile ovo bi sve bilo isto, ne bi se moglo uopće diferencirati.
- Ja se dobro sjećam, nedugo nakon rata, nama je OSCE prekrižio markerom neke od ovakvih pojmova u udžbenicima u školi, ali kad bi ih okrenuli ka svjetlu mogao si vidjeti šta piše. Ovo što vidimo tu je takva dehumanizacija da imam osjećaj da jedva čekamo da krenemo u rat.
- Ja sam u KŠC radio po hrvatskom planu i programu i imao sam priliku predstavljati pred profesorom ovu tematiku, prva stvar koju su me na faksu pitali je bila tko je počeo rat. Srž je ista, svi su napadnuti i svi imaju neku bol.
- Koliko su opisi rata, razlozi i ciljevi slični... sve strane imaju napisano obrambeni ili npr. kako se čisti pojmovi npr. “Vjera” koriste kao razlog za rat.

Šta može biti posljedica ovih priča?

- Jako je bitno preuzimanje odgovornosti. Nikad nisam čula da je netko išao sa ciljem da nekoga napadne nego su se uvijek svi branili. Ovo sve generalno može dovesti do još veće mržnje.
- Meni je ovo svakodnevica, ovo stalno slušam.
- Meni je ovo održavanje rata, ne znam šta mi je gora posljedica ovo održavanje ili još gore “gora posljedica”. Ovo je provučeno kroz sve pore društva.
- Često se zbog nedostatka koncentracije prebrzo izjasnimo o ovim stvarima.
- Ono što je napisano je ono što nas stalno okružuje a ne ono što mi stvarno osjećamo po ovom pitanju.

✓ Zidne novine: Šta ja mogu da uradim u odnosu na navedeno?

- Izbjegavanje generalizacija
- Propitivanje mog osjećaja i potrebe da budem u pravu
- Umrežavanje mladih
- Nadilaženje ustaljenih obrazaca
- Komunikacija sa drugima
- Da utičemo na sredine iz kojih smo
- Skinuti etnički predznak u pričama o ratu
- Obilježiti stradanje svih žrtava (na adekvatan način)
- Da učim, da širim vidike, da postanem bolji čovjek
- Prihvatanje odgovornosti za stradanja drugih
- Stvoriti kompletnu sliku
- Prihvatiti činjenice i početi od sebe
- Reagovati na govore mržnje
- Naučiti pravo
- Putovanje preko granice entiteta
- Otići na rođendan, ugostiti sve
- Raditi na sebi i osnaživati sebe
- Suočiti sa posljedicama rata
- Znati tražiti podršku
- Podsticati ljude da dođu na ove stvari
- Pričati priče, širiti poruku
- Ne odustajati od slobode i biti svoj

Razgovor sa ratnim veteranima

Tokom ove radionice je trenerski tim pozvao trojicu ratnih veterana koji su bili u različitim vojskama (Armija RBiH, Vojska RS-a i HVO) sa kojima CNA duže vrijeme sarađuje. Radionica je zamišljena kao prilika da se učesnici/ce treninga sretnu i razgovaraju sa nekim koga rijetko imaju priliku sresti, nekoga čija je slika u njihovim sredinama često izrazito dehumanizovan i simbolizuje neprijatelje i one koji su odgovorni za patnju i bol. Takođe i kao prilika da kroz iskustvo koje nose ova trojica, i kao veterani rata i kao mirovnih aktivista, spoznaju i osjete njihovu motivaciju, njihovu spremnost na pomirenje iako su „pucali jedni na druge“, izazove sa kojima se susreću, neke pouke koje su na tom putu skupili...protokol ovog razgovora nije vođen, zbog poštovanja ličnog integriteta učesnika razgovora već su ovdje samo izlistana pitanja koja su se čula.

Kratak krug upoznavanja gostiju veterana rata i grupe

Predstavljanje CNA rada sa ratnim veteranima

Uvodni razgovor sa gostima

Pitanja na koja su odgovore pokušali da daju učesnici rata:

- Otkud vi u ratu? Koja je bila vaša motivacija da uđete u rat? I kako je rat uticao na vas i vaš život?
- Kako su izgledali vaši prvi susreti sa „neprijateljima“?
- Koje dileme ste imali na tom putu susreta sa onima sa druge strane? Kako je vaša sredina gledala na to?
- Čija podrška vam je bila značajna u vašem mirovnom radu?
- Neki od vas ste bili domaćini posjete mješovite grupe veterana u vašem gradu a išli ste i na mjesta gdje su ljudi koji su nosili isti grb na uniformi kao i vi počinili ratne zločine. Kako vam je tad bilo?

Pitanja iz grupe:

- Kako ste uspjeli svojoj djeci objasniti svoje učešće u ratu?
- Kada bi se sutra ponovo zaratilo, da li bi ponovo otišli u rat ili bi otišli iz zemlje?
- Da li ste bili pozvani na svjedočenja na sudu tokom procesuiranja nekog ratnog zločina?
- Da li je tokom rata bilo nekih situacija koje su bile pozitivne? Da li ste možda dobili pomoć sa druge strane?
- Zašto ovakvih predavanja nema više?
- Kakve su bile reakcije vaših saboraca kada ste počeli ići na ove susrete?
- Koliko vam je bilo teško da svoju ličnu priču prvi put podijelite javno? Da li je kasnije bilo lakše i da li ste imali osjećaj da ste skinuli neki teret sa sebe?
- Idete na javne komemoracije i idete i na mjesta gdje je neko iz vojske kojoj ste i vi pripadali počinio zločine. Koga bi voljeli vidjeti na tim mjestima a kojih sada nema?
- Kako je bilo živjeti poslije rata sa fizičkim i psihičkim oštećenjima?
- Kako vi doživljavate poruke koje se mogu naći na nekim spomen pločama, kao npr. Na sarajevskoj Vijećnici: „Srpski zločinci su...“?
- Da li vam je na pamet padala opcija preseljenja nakon rata?

✓ Evaluacija dana

- Većina stvari koje smo mi danas pomenuli vezano za rat i uzaludnost rata i oni su rekli.
- Samo rata da ne bude.
- Ovo je bio najbolji dio treninga. Do sada je sve bilo neko teoretisanje a ovo je kako to izgleda i treba da izgleda u praksi.
- Bilo mi je drago što smo razvijali kritički odnos spram narativa o ratu koji nas okružuje. A dok bude ljudi koji hoće da slušaju ima i nade.
- Svaki dan je sve bolji i sadržajniji. Hvala vam što ste nam pružili priliku sa čujemo sa sve tri različite strane šta je to rat.
- Žao mi je što se trening bliži kraju?
- Svaka mala promjena je promjena i puno malih koraka čini veliku promjenu.
- Meni je velika čast biti dio ovog nečega što smo ovdje stvorili. Nismo imali one kreativne vježbe pa mi je srce ko kanta.
- Hvala vam što ste došli i popričali sa nama.
- Drago mi je što ste mi rekli da ima pozitivnih stvari onoliko koliko ima negativnih, ali mi je žao što nemamo više prilika da čujemo i za te priče.
- *Ja bih najrađe sa vama mladima ostao. Hvala vam na dobrim pitanjima.*
- *Mi smo svi dio pokreta i mislim da ćemo biti saradnici. Vi ste mladi i vi ćete nositi ovo društvo i promjenu, a mi smo tu da vas podržimo. Rat je tragedija u kojoj smo svi izgubili.*
- *Hvala vam. Dobra je atmosfera, dobra su mi bila pitanja. I mislim da ima puno prostora za izgradnju mira, makar na nivou odustajanja od mržnje.*
- Maštam da se jednog dana jednoj grupi veterana od njih 30-tak se priključi ovakva grupa studenata na nekoj komemoraciji i da se tamo svi zajedno pojavimo. Vjerovatno niko ne bi mogao reći da to nije nešto dobro.
- Jedno je bilo pričati o svemu ovome između nas a drugo je stati ispred vas i čuti iz vaše perspektive i iz vašeg iskustva šta je to rat.
- Drago mi je da nisam jedini koji misli da ne postoji ni jedna politika ni ideologija zbog koje bih uzeo pušku u ruke.
- Ja mislim da kada bi nas pitali, da bi svi jednoglasno rekli da smo za to da se ovaj trening produži.
- Ja sam se bojala stati ispred nekoga ko nije iz ABiH, ko je bio sa druge strane kada je moj otac ubijen. Ja sad ne da se ne bojim već mi je nekako lijepo i olakšano. Hvala vam što ste mi promijenili sve moje percepcije.
- Hvala vam za vaše priče, za osjećaj za ljude, za sve što dajete i dijelite.
- Bio je težak dan i emocionalan dan. Bila sam u poziciji i većine i u poziciji manjine i čula sam priče i sa druge strane. Nisam nikad osjetila toliko spremnosti na pomirenje i na suočavanje sa prošlošću kao danas

Izgradnja mira

✓ Uvodni krug

✓ Definicija mira

Svi u grupi na pojedinačnim papirima raznih boja pišu svoje definicije mira. Onda se od tih papira na podu napravi „šareno more“ mira i svi čitamo.

- Музыка
- Mir je mogućnost izbora
- Mir je Мир
- Mir je odsustvo straha
- Mir je unutrašnje stanje kome svi težimo
- Suradnja
- Mir je odsustvo rata
- Mir nije cilj, mir je put, a solidarnost i pravda putokazi
- Mir je kada je društvo spremno da prepozna nepravdu i traži načine da se bori protiv nje
- Mir je odsustvo nasilja i straha od nasilja, te svake vrste straha
- Mir je svaki korak
- Porodica
- Mir je sloboda!
- Tišina
- Ljubav
- Mir je prelaženje teritorijalnih granica
- Mir je svijet bez nepravde!
- Mir je stanje u kojem se osjećamo bezbrižno, spokojno i slobodno!
- Mir počinje od mene same
- Mir je stanje bez rata, unutrašnji spokoj i zadovoljstvo, čista savjest i SLOBODA!!!
- Mir je kafa u tišini i prirodi <3
- Svemir
- Poštovanje
- Mir je stanje bez konflikta, bez bojazni od konflikta bilo unutrašnjeg ili vanjskog karaktera
- Mir je sloga, ljubav, odsustvo neprijateljstva
- Mir je odsustvo rata i nasilja!
- Mir je pravo na izbor bez granica!
- Mir je harmonija duhovnog i materijalnog svijeta
- Mir je prihvatanje posljedica uz razumijevanje uzroka
- Kuća
- Љубав
- Стање у ком не постоје сукоби између двије и више страна
- Vjera
- Mir su dugine boje!
- Мир је елиминација мржње
- Mir je tišina
- Mir je mogućnost izbora svojih prijatelja (druge vjere, nacije...) bez straha i osude drugih (porodice, tvojih prijatelja...) <3
- Razumijevanje
- Mir je solidarnost i suradnja
- Mir nije samo odsustvo rata, mir je više od toga
- Mir je stanje u društvu koje proizlazi iz unutrašnjeg mira pojedinca
- Mir je ljepota života
- Mir nije nasilje
- Mir je sve na svom mjestu

✓ Zidne novine: Šta sve treba da bi se mir postigao?

- Da dignemo glas protiv nepravde
- Odsustvo nasilja
- Izaći iz svoje zone komfora, čuti druge
- Trebamo regulisati pravila
- Trebamo nekad i kršiti pravila
- Treba biti spreman donijeti teške odluke
- Treba postojati razumijevanje
- Treba raditi na sebi
- Treba hrabrosti i ustrajnosti
- Biti glasan/na
- Brinuti o okolini
- Treba strpljenja
- Treba iznova i iznova pokušavati
- I nestrpljenja
- Treba pravde
- Empatije
- Energije
- Poštovanja
- Treba podrške
- Treba se smiriti

✓ Rad u malim grupama

Razmjenjuju se u 4 male grupe o sljedećim pitanjima (pitanja napisati na flip chart da stalno budu na oku)

Šta bi nam rekli oni koji su protiv ovakvih susreta?

Šta bih im ja rekla gdje sam bila?

Grupa 1

Šta bi nam rekli oni koji su protiv ovakvih susreta?

- Zar nemaš na šta pametnije trošiti vrijeme?!?
- Šta ćeš time postići?
- Besmisleno!
- Šta ćeš ti s njima?
- Imamo mi i većih problema!
- Našli vi graditi mir, a niste ni osjetili rat!

Šta bih im ja rekla gdje sam bila?

- Neke prilike se ne propuštaju!
- Možda i ima, ali želim čuti i drugu stranu priče.
- Upoznati nove ljude. Proširiti vidike. Steći nova znanja.
- Kako kom, mi u ovom vidimo cilj.
- A ko su oni?
- Nama je ovo bitno i relax problem.

Grupa 2

Šta bi nam rekli oni koji su protiv ovakvih susreta?

- Šta'š tu?
- Koliko vas plaćaju da se mirite?
- Ništa nećete postići/besciljno
- Ho'š dobit' certifikat'
- Blago tebi, ideš se zabavljati.
- Je l' vam sve plaćeno?
- To je foliranje.
- Čuvaj se tamo.
- Pazi šta pričaš.
- Nemoj se družiti sa svakim.
- Čiji su oni? (odakle je org?)
- Koja glupost.
- Stranci od tog kupe pore, nebitan/na si.
- Nemoj da te okrenu.
- Bolje bi ti bilo da učiš školu.

Šta bih im ja rekla gdje sam bila?

- Probajte i vi.
- Harem.
- Bilo je iskreno.
- Trening je kratko trajao, a nama je trebao najduži na svijetu!
- E brate, i ja sam tako mislio...
- Svi smo samo ljudi.
- U jedinstvu je snaga.
- Da si prešao močvaru, drugačije bi pričao.
- Treneri su super, motivirali su nas.
- Važno je čuti objektivne priče.
- Sad imam kome otići diljem BiH!
- Treba imati hrabrosti raditi na sebi.
- Priznaj sebi da nisi uvijek u pravu.
- Svi smo izgubljeni, daj sebi priliku za spoznaju - sa drugima.

Grupa 3

Šta bi nam rekli oni koji su protiv ovakvih susreta?

- Šuplja priča
- Šta vi glumite
- Komunjare
- Pa ja sam mislio da si ti patriota
- Nećete ništa postići
- Đaba ste došli
- Za koliko ste se prodali
- Šta ti to treba u životu
- Izdajete svoje
- Mogli ste pametnije iskoristiti vrijeme
- Kakav mir, kakvi bakrački
- Šta pričaš ti
- Je l' to bgt Amerika finansira
- Ma pusti ti to, bježi ti odavde
- Ha, ha, ha...

Šta bih im ja rekla gdje sam bila?

- Ne se* i
- Ko te jebe ☺
- A zašto ne?
- Upoznaću nove ljude
- Sve mi je plaćeno (all inclusive) :P
- Trebalo bi da i ti probaš
- Živimo u 21. vijeku
- Bolje mir, nego rat
- Jer ne živim po tuđim pravilima
- Jer volim ljude
- Jer mislim o budućnosti
- Poslaću ti slike sa Starog mosta ☺
- Haj, čao!!!
- Jer želim steći iskustvo
- Želim sebe izgraditi kao ličnost
- Jer želim biti patriota
- Jer prije svega želim biti čovjek
- Jer sam INSAN, a ne HAJVAN

Grupa 4

Šta bi nam rekli oni koji su protiv ovakvih susreta?

- Osuda
- Predrasude
- „Zabrinutost“
- Protivljenje
- Bijes
- Napad
- Bespotrebnost
- Odgovaranje
- Bojkot
- Manjak empatije
- Neravnopravnost
- Stigmatizacija
- Privilegije
- Vraćanje u prošlost

Šta bih im ja rekla gdje sam bila?

- Tolerancija
- Inkluzija
- Pomirenje
- Otvaranje u svakom pogledu
- Jedinstvo
- Bratstvo
- Nova prijateljstva
- Nova saznanja
- Razumijevanje
- Lakše pronalaženje rješenja
- Nove ljubavi
- Lijepe uspomene

✓ Film „Na crno“

Razgovor o filmu

- Jak utisak, podsjetio me na jednu priču o putovanju avionom, i ta putnica je izletila van.
- Baba je dobila svoje.
- Nikakve solidarnosti, svelo se na to da svako mora sam da se brani.
- Baba šutnju drugih osjeća kao podršku. Kako joj se niko ne suprotstavlja, samo pojačava. Ovo su naši društveni procesi, tako mi o Albancima, a nikad ne vidimo štetu, niko nije presjekao taj obrazac.
- Tako Trump govori Meksikancima, Arapima, kao da njegovi nisu odnekud došli. On je navikao na uvrede, i mrsko mu se petljat s budalama, baš sočno joj se vrati.
- Kad god sam nekog zezao oko nečega, ili mi je ta osoba trebala kasnije, ili mi se dvostruko vratilo.
- Najlakše je reagovati na prvu, ali je još produbio negativne stavove i stereotipe o njemu.
- Imam osjećaj da je pravda pobijedila. Kad bi zanemarili da je ovaj dečko crnac, i stavili tu bilo koju od etničkih grupa, to se čuje oko nas.
- Nije ovo beznačajno ni smiješno jer je baba popušila 150 eura kazne. Koliko lako ljudi ulete u to “više pravo” da se ostale kategorizira kao neradnike, beskorisne. U ovakvoj situaciji ne možete pobijediti osim ovakvim metodama. Da se on njoj bezobrazno obratio, vrlo lako bi joj drugi uskočili u pomoć.
- On bi trebao da krene da joj objašnjava zašto je on tu
- Sarajevski tramvaj mi oslikava ove društvene procese, svega sam se nagledala. Da se svađate s nekim ko je toliko stariji od vas je nemoguće.
- Ovaj film najbolje pokazuje ulogu posmatrača u ovoj situaciji. I ona se uhvatila za to “svi su vidjeli”, ali svi su vidjeli i šta je ona njemu uradila.
- Imala sam utisak da svi podržavaju, ali onog trenutka kad nisu reagirali na jedenje karte, pomogli su tom dečku, i to neragovanje je ispalo kao reagovanje.
- Najlakše je svu odgovornost prebaciti na baku. Ljudi čuju šta ona govori, ali ne bi da se izlažu, onaj čikica joj daje podršku. Niko neće reći ništa ali će podržati one koje misle da imaju tu hrabrost. Nemate uvijek ni prostora ni vremena i treba znatna doza kreativnosti da reagirate. U Sarajevu imate sve veću mržnju prema Rusima, i ja spontano upotrebljavam ruski, jer nemate priliku da reagirate drugačije, npr. u pekari.
- Podsjetio me na sakodnevnicu. Da joj se suprotavio verbalno ne bi puno učinio. Ako je neko takav unutar porodice, samo tu imamo priliku da raspravom, argumentima to promijenimo
- Ono malo dijete je ismijavalo situaciju, on je najbolje razumio.
- Ovo mi je primjer kako kulturno i strukturno nasilje prelazi u direktno nasilje, prema svima drugačijima. Iza ove babe stoji čitava struktura. On je, izlazeći iz klišea, udario u tu strukturu. Ono dijete mi budi nadu.
- Nenasilje nije pasivnost. Spremnost da prihvatim posljedice svog djelovanja, u istoj mjeri kao i kad sebe doživljavam kao žrtvu. Nenasilje je stalno nastojanje da se mijenjam, da izlazim iz klišea, i da u tome budem kreativan. Samo birajte bitke koje ćete da vodite.
- Najbolji način da pobijedimo neprijatelja je da ga pobijedimo prije nego uđemo u borbu. Direktni napad na nečiji integritet se može zloupotrijebiti.

Evaluacija treninga

✓ Sjećat ću se...

Zajednički crtež "Čega se sećam sa treninga?"

Na istoj stazi od papira, folmasterima u boji učesnici/ce ispituju i crtaju svoja sećanja na trening.

✓ Stiglo pomirenje

Svi dobiju po nekoliko raznobojnih samolepljivih papira (neka dodatna količina papira bude dostupna, ako zatreba). Zadatak je da se mašta, da svako zamisli da je stiglo to pomirenje i da razmisli šta sad postaje moguće, što ranije nije bilo i da to zapiše na papir. Jedan primer na jednom papiru. Ostaviti 2-3 minuta za razmišljanje i pisanje. Potom svako treba da pročita šta je napisao i da zalepi papir na zidne novine, tako da se sve ove novootvorene mogućnosti nađu na jednom mestu. Može neko iz tima da počne!

- Da Igor bude član predsjedništva
- Boško i Admir
- Izjednačiti obrazovni sustav (spojiti škole)
- Veći % ljudi sa visokim obrazovanjem
- Ne trebaju nam više ovakvi treninzi
- Željko predsjednik SDA i zbog svih grešaka iz prošlosti gasi istu stranku
- Mir u manjim mjestima
- Objektivnije školovanje
- Objektivnije izvještavanje medija
- Ja u Doboju otvorio servis za bicikle
- Alumni organizacija studentskog treninga 2019 dobila Nobela za mir jer su donijeli i organizovali održivi mir u BiH.
- Ukinuti sve granice
- Vidjeti sve ljude sretne
- Igor, Željko i Mirna članovi predsjedništva
- Gradimo od BiH - "Njemačku II"
- Odsustvo straha pri putovanjima u različite dijelove BiH.
- Ne bi bilo priči "oni", "njihovi" i "naši", svi bi postali "mi"
- Da mogu govoriti "u biti" u Banja Luci
- Kupiti "hljeb" u Mostaru
- Ukinuti dvije škole pod jednim krovom
- Povratak kućama
- Zajednička putovanja mladih i druženja.
- Počinitelj zločina u Sijekovcu osuđen na dugogodišnju robiju na sudu u Zagrebu
- Jedan predsjednik za sve nas
- Na dan sjećanja na stradale u ratu, simbolički, Željko svoju partijsku knjižicu vraća u centralu stranke.
- Gledam dnevnik RTRS-a jer je najbolji i najobjektivniji
- Zbog boljih škola i drugih prednosti selim se u Istočno Sarajevo
- Iz jednog državnog dnevnika u 19h saznamo objektivne

informacije

- Dalmir završio fakultet
- Alex kreirala liniju ekskluzivnih čarapa i promovise ih u Sarajevskoj ulici Ferhadija
- Brakovi među različitim vjerama
- Alex otvorila cafe cosmos
- Da Mirna zna gdje je Bileća
- Na buduće generacije ne prenosimo terete koje su nama ostavili
- Ukinuti tzv. 2 škole pod jednim krovom
- Amera, Dalmira i mene zovu iz odbora za podizanje spomenika Kantona Sarajevo da prisustvuemo obilježavanju Kazana u Sarajevu
- Učenje o zločinima u Ahmićima u Hrvatskim udžbenicima iz povijesti
- Одлазак у неки град а да ти неко твој не каже чувај се!
- Jelena i ekipa sa treninga zajedno prefarbali murale Ratka Mladića u Bilećoj i Gacku. Sad farbaju dugine boje.
- Организовати студијске посјете у више градова у оба ентитета
- Bio bi pravi MERAK
- Nerma direktorica i osnivačica edukacijskog rehabilitacijskog centra u Banja Luci
- Popraviti obrazovni sistem
- Otkrivati bezbrižno druge dijelove (Istočni Mostar)
- Ukinuti dvije škole pod jednim krovom u Jajcu
- Дружити се са припадницима друге вјероисповјести без да очекујеш осуду своје средине
- Uticaj na brending države u svijetu
- Egzodus radnika iz Njemačke u BiH zbog predobrih uvjeta u BiH
- Možeš slušati ex yu - rock bez komentara mržnje
- Hrvatska finansira gradnju spomenika žrtvama u Mrkonjić Gradu

- Избацивање политичког критеријума приликом избора различитих функционера
- Mirna iz Ljubuškog zove ekipu iz CNA da dođemo kod nje i zajedno učestvujemo na forumu sa temom izgradnje mira u lokalnoj zajednici. Forumom moderiraju Mirna i njen ćaća
- Позвати на пиво све конститутивне народе и мањине
- I Bošnjaci i Srbi i Hrvati mogu živjeti u jednom gradu bez svađa
- Otići Slađi u goste
- Bilo bi moguće živjeti normalno, slobodno, rahat. Bez straha, bez predrasuda, bez ograničenja.
- Veze, prijateljstva, brakovi između osoba različite nacionalnosti ne predstavljaju “događaj” za čuđenje, osuđivanje, negodovanje... već nailaze na podršku.
- Utakmice bez pjesama mržnje
- Позвати sve vas na roštilj kod mene na selo
- Družiti se bez ustezanja
- Bez predrasuda upoznajemo i družimo se jedni s drugima
- Slađana dobila stipendiju za master u Sarajevu
- Zaposlenje bez obzira na to ko smo i kako se zovemo
- Bilo ko i bilo gdje se može kandidovati da bude izabran za neku poziciju
- Normalan život u etnički homogenoj sredini za manjine
- Dan žalosti u cijeloj BiH (za obilježavanje godišnjica ratnih zločina na sve 3 strane)
- Ravnopravnost
- Osjećaj jedinstva
- Međusobno priznavanje i kajanje učinjenih dijela da voljeti svoje zaista ne znači mrziti tuđe
- Slobodno kretanje i govorenje o nekim “teškim” temama u cijeloj BiH
- Gradovi bez strana
- Гледање једних других без било каквих предрасуда
- Dario Kordić nije dobrodošao u Ljubuški
- Omogućiti svima da se vrate na svoja ognjišta
- Stvarna suradnja univerziteta i SUM-a
- Игор продао милионе сапуна
- Nerma govori na otvaranju obnovljenog pravoslavnog hrama u Mostaru
- U Ljubuškom pravni eksperti iz Banja Luke, Sarajeva i Mostara izrađuju prijedlog promjene ustava koji će unaprijediti statut žena u BiH
- Pomoć pri pronalasku kostiju nestalih lica
- Da mi Matea dođe na slavu
- Otići u svemir
- Praznici bez svađe
- Putovati kroz vrijeme
- Učenici u Kiseljaku zajedno putuju u školu i idu zajedno u razred
- Prajd u Sarajevu, Livnu, Ljubuškom i Petrovu. Prajd dan je državni praznik
- Utakmica Veleža i Zrinjskog bez nasilja i popratnih 10000 policajaca na cesti.

✓ Usmena evaluacija treninga

Šta ćete ponijeti sa ovog treninga i gdje ćete to primijeniti?

- Pogledao sam malo zelene papiriće, i sve što nisam htio da se dogodi nije se ni dogodilo a sve što sam htio da se ostvari se na kraju stvarno i ostvarilo. Meni je ovo fantastičan trening i ja kao vječita manjina osjetio sam kako većina nameće. Super mi je što smo o ovome svemu pričali. Najveći dojam ostavila mi je priča ratnih veterana. Baš je bilo dobro i nadam se da se vidimo.
- Nikad nisam sudjelovao na nečemu ovakvom i želim pohvaliti tehnički dio. Posebno me inspirirala priča ratnih veterana. Naučio sam stvarno mnogo i posebno ću se potruditi da implementiram razgovor u Sarajevu.
- Ne mogu vjerovati da je kraj, stvarno mi je žao. Trening je bio izvrstan i nosim tako mnogo različitih priča. Još uvijek ima normalnih ljudi koji ne osuđuju. Trenerski tim je bio super uigran, nije se primjetilo da ima nesuglasica niti negativne energije.
- Prebrzo mi je prošlo imam osjećaj da se mjesecima znamo, nije mi se svidela ova kreativna. Super mi je bilo slušati priče drugih ljudi. Ne znam još točno što ću uraditi sa ovim ali nešto hoću.
- Jedva čekam da dođem i da svojim roditeljima i prijateljima ovo sve ispričam. Drugi dan osjetila sam potrebu da ispričam intimne stvari, hvala vam na tome. Hvala vam što ste me trpili i slušali. Hvala vam što ste mi razbili predrasude da se u BL ne priča ekavicom. Imala sam osjećaj da sam ja za njih vanzemaljac.
- Sve pohvale timu koji je bio profesionalan i što ste nam dali vremena. Sviđa mi se to što smo bili otvoreni. Najveći dojam mi je bio prvi dan i ona razmjena. Odavde nosim da ću biti pametnija i da ću izaći iz zone komfora.
- Ovo mi je uvijek motivirajuće i vidim da ima smisla raditi na ovim stvarima. Osjećam podršku. Imam se na koga osloniti kad dolaze najrazličitiji napadi. Imamo sad nekoga i u Bužimu i u Ljubuškom. Veliko otkriće mi je i ta priča o Erasmusu jer daje ljudima prostor slobode. Ovaj tim prvi put radi u ovoj konstelaciji i super mi je bilo. Imali smo dobru razmjenu i bili ste mi skroz inspirativni.
- Ovo je dokaz da stvari koje se dogode u zadnji tren često ispadnu najbolje. Super mi je bilo što smo svi bili na istom levelu. Teme su bile savršeno poredane i na koju god dođemo rastemo. Drago mi je i što smo svi se sklopili i dobila sam osjećaj da možemo sve. Ovo će mi biti prekretnica, svaki dan sam osjetila da mogu plakati. Izlazili smo iz kutija. Hvala vam na svemu i što ćete ostati u mojim sjećanjima.
- Super se osjećam i jedva čekam da krenem. Sve mi se sad okrenulo. Možda mi je falilo i da jedan veteran iz Velike Kladuše bude prisutan. Trening će me u nekim aspektima okrenuti za 720 stupnjeva. Slobodno mi se javite.
- Imam osjećaj neke čaše koja se na sredini prelijeva. Taj osjećaj sigurnog prostora, povezanosti i povjerenja. Puno smo mi radili, puno smo kopali i stalno sam osjetila da prolazite kroz mene. Otvorili ste mi oči za mnoge stvari. Pružili ste mi priliku da mnogo saznam. Hvala vam što ste me okrenuli. Hvala na osjećaju kruga. Hvala timu, Hvala N.
- Stvarno smo mnogo uradili, a ja nemam osjećaj umora, sistem mi je savršen. Postavili ste visoke standarde. Imala sam osjećaj slobode i da mogu reći šta god želim. Hvala mojoj ekipi. Nitko se nije plašio reći svoj stav ili da smo pogriješili. Smatram da nosim 18 iskrenih prijateljstava. Nosim puno toga kući u S.
- Topčina, mislio sam da neke stvari uopće neću raditi. Kad se vratimo dva koraka unazad vidim vrijednost. Ako ja dođem u priliku da me se pita siguran sam da ću neke stvari drugačije uraditi.
- Ponijet ću puno dobre raje, možda se sastanemo opet negdje.
- Bilo mi je super i dosta toga sam naučila i dosta sam razmišljanja promijenila i nisam se odavno ovoliko smijala.
- Iz dana u dan sam bila sretna što sam tu.
- Nosim lijepe uspomene, veoma mi je drago što sam stvorila prijateljstva. Iako možda znam da se sa nekima od vas nikad više neću vidjeti ali vas nosim u srcu. Zahvalila bi se i trenerima na neformalnom znanju koje sam dobila. Drago mi je i za hrvatski jezik jer nisam znala toliko pojmova. Iznenađila sam se riječi žaruljica. Sutra ću biti emotivnija.
- Kad sam se prijavljivala nisam znala o čemu se radi. U Ž. U KŠC nema ovakvih perspektiva koje sam vidila. Najbolja tema mi je bila diskriminacija i korak naprijed i tu sam se baš pronašla. I da se nađemo nekad negdje.
- Zanimljiv mi je sastav ljudi na treningu. Bilo je toliko različitih ljudi ali je sve bilo i sa mjerom. Možda iz ovoga proizađe nešto veće. Kad krenem ja sad ovo raditi, jedna ona djeca šta ću im raditi. Došla sam skeptična i uspjeli ste me uvjeriti da vjerujem u ideju.
- Bilo mi je jako lijepo i ja sam živjela u P. i išla tamo u srednju. Bila sam poznata kao štreber. Ovo je sve bilo jako nadahnjujuće.
- Ovaj trening mi je bio ona vrsta povratka u BiH. Ja sam ovom treningu sreo mitska bića, studente koji će razmišljati svojom glavom i koji će odvesti od mržnje. Nosim želju da sa vama na nečemu radim. Volio bi opet da radim ovaj trening. Sa vama mi je bilo super raditi. Dali smo koliko smo mogli i znali. Završio bi sa pitanjem za razmišljanje: Šta bi ja to mogao uraditi u svojoj sredini a što bi bilo pošten odnos prema prošlosti i iskorak prema miru?
- Nas uvijek nesreće spajaju, što je žalosno. Imam brata od 12 godina i pričati ću mu šta smo ovdje radili.
- Sva moja očekivanja su ispunjena. Baš radite! Ja sam se uštekala na vaš akumulator. Imam osjećaj da ste sve dali. Osjećam sinergiju i dodatno sam motivirana da opet radim ovaj trening. Osjećam i odgovornost za ono što je moja generacija uradila vama. Hvala vam ljudi. Računajte na nas, na našu podršku.

Drage prijateljice i dragi prijatelji, značilo bi nam da iskreno i iscrpno popunite evaluacioni upitnik. On je anoniman. Naravno, ukoliko to želite, možete da se potpišete.

1. Koje je tvoje najvažnije iskustvo sa treninga?

- Vježba u kojoj smo dobili uloge za koje međusobno nismo znali. Evaluacija same sebe, sagledavši da se ne okrenuh za onima koji su ostajali iza mene, uloge koje su bile same na samom početku, danima sam pokušavala shvatiti i analizirati kako se odnosim prema istima u mom životu.
- Najjači utisak na mene je ostavila šarena rijeka, gdje smo svi iznijeli neke svoje snove, koji su na kraju bili toliko slični, te vidjeli kako dijelimo te snove.
- Film „Na crno“.
- Najvažnije iskustvo mi je bilo kada sam slušao ratne veterane kada su, svako sa svoje tačke gledišta, objašnjavali svoje doživljaje.
- Najvažnije iskustvo mi je povećan nivo spoznaje logičkih procesa učesnika sa različitog prostora te evaluacija ovog vida treninga. Najjači utisak mi je ostavila nepristranost veterana HVO-a i VRS-a.
- Pre predobra atmosfera!
- Najvažnije iskustvo koje mi je ostavilo najjači utisak je spoznavanje različitih perspektiva na obrađene teme, te isto upoznavanje divnih ljudi.
- Najjači utisak na mene je ostavilo veće sa veteranima i naravno naše druženje gdje ni u jednom trenutku nisam osjetila da pripadamo drugim etničkim skupinama.
- Zaista mi se sve dopalo, ne bih ništa posebno izdvojio.
- Vježba „Rijeka...“. Najjači utisak sam imala zbog nje. Također ono što mi je jako bitno jeste to da sam shvatila da mnogo mi je lakše da shvatim drugu stranu ukoliko se razgovor vodi u smislu razmjene informacija (kako je u većini slučajeva i bilo), a ne u smislu uvjeravanja.
- Lične priče koje su iznijeli treneri ali i učesnici treninga (prvi dan). Močvara i pitanja za veterane.
- Meni je najljepše i najupečatljivije bilo sinoć kada smo svi zajedno pjevali, družili se, grlili... Natjeralo mi je to suze na oči, baš sam se osjećala potpuno, sretno i zadovoljno.
- Nova prijateljstva, znanja. Najjači utisak mi je ostavilo to što svi ali baš svi se družimo zajedno uključujući i trenere, a ne samo dok smo na radionicama. I bitno mi je to što mi se dokazalo da se po jutru dan ne poznaje
- Rijeka.
- Naročito me oduševila metodologija cijelog treninga, odnosno kako igre zapravo imaju jako bitnu pozadinu, a to je spajanje i razdvajanje kako bi se lakše pristupilo težim temama.
- Vježba Rijeka, svjedočanstva ratnih veterana.
- Iskrenost učesnika, ljepota u različitosti, u diskusiji, u dijeljenju ideja, suprotstavljanju mišljenja, dopuštenosti da svako bude svoj, uživanje u zajedničkim igricama.
- Zasigurno sastanak i razgovor s veteranima rata u BiH, ako i izvrsni filmovi.
- Najjači utisak su mi bile priče nekih pojedinaca i priče veterana. Cijeli seminar mi je bio jedno važno iskustvo.

2. Šta si dobio-la ovim treningom? Kako to možeš da primeniš?

- Dobila sam potvrdu da sam dobro odlučila za “životni poziv”. Dobih toliko mnogo hemija koje mogu biti preobražene u informacije i saznanja i nove naočale ili pak nadograđene naočale kroz koje ću gledati naše društvo.
- Ovim treningom sam dobila nova znanja, iskustva, ideje, formirala stavove o nekim stvarima o kojim sam znala malo toga.
- Mnogo znanja, iskustava. Kroz radionice koje bih u budućnosti mogla organizovati.
- Dobio sam inspiraciju i samo pouzdanje da nastavim dalje da podstičem priču na ovu temu i da dovedem do pomirenja svih naroda. Mogu primjeniti tako što razmjenim mišljenje sa ostalim osobama koje budu voljne slušati.
- Dobio sam povećan nivo upućenosti i spoznaje u prilike i razmišljanja širom BiH.
- Proširila sam svoje vidike u mnogo čemu, sagledala i druge strane te ću se truditi i drugima oko sebe to prenijeti.
- Ovim treningom sam stekla mnoga iskustva i promijenila neke vidike; a sve to dalje mogu da iskoristim i u svakodnevnom i akademskom životu.
- Dobila sam uvid u neko bolje sutra, a primjeniću na način da ću da širim pozitivnu energiju koju sam ovdje pokupila gdje god se nađem.
- Dosta novih prijatelja i novih saznanja.
- Ovim treningom dobila sam nova znanja, shvatanja, širenje vidika. Dobila sam bolji uvid u shvatanje svojih predrasuda koje sam imala, odnosno osvijestila sam ih. Iz tog razloga ovaj trening je nešto o čemu ću rado pričati

i preporučila drugima. Neke od vježbi koje smo radili tokom treninga vjerovatno ću iskoristiti i u svom radu. A najbitnije što sam dobila jeste motivacija za intenzivnije djelovanje u na mirovnom aktivizmu.

- Ovo je bio jako inspirativan trening. Osim što mi je dao nadu u budućnost i otvorio mi je oči za neka pitanja. Željela bih nastaviti sa radom na izgradnji mira, probat ću sama smisliti nove vježbe i uticati na druge da se prijave.
- Mnogo znanja, drugačijih perspektiva. Ovo ću primjenjivati na taj način što kad se nađem sledeći put negdje gdje se priča o ratnim dešavanjima vrlo rado ću podijeliti iskustva koja sam stekla ovdje. Trudiću se da pričam o tome šta sam čula ovdje i da svako ima pravo na svoje mišljenje. Ne moramo se slagati ali bilo bi dobro da prihvatimo.
- Dobio sam mnogo, nešto što sam mislio da nema odgovora našao sam odgovor. Pa definitivno primjetiti mogu u druženjima sa „ostalima“.
- Znanje, bužimski naglasak.
- Prijatelje, ali i način da se izrazim, shvatanje moći treninga.
- Veliko iskustvo u vidu brojnih saznanja, doživljaj, rata drugih.
- Prijateljstvo, povezanost sa ljudima sa „druge strane“. Dobio sam vjeru u ljude u budućnost moje države, pa i povećanje ljubavi prema njoj. Shvatio sam da nije utopistički da budem srpski i bosanski patriot u isto vrijeme.
- Dobila sam 20 novih prijatelja, što je uvijek bogatstvo, kao i besplatan odmor od svakodnevnih fakultetskih briga.
- Hrup drugara i drugarica! Također sam dobio znanje o nekim metodama rješavanja sukoba koje ću nadam se uspješno primjeniti u everyday life.

3. Koje teme su ti bile najvažnije? Koje teme su ti nedostajale?

- Koji su to narativni bili u ratu, što nam to smeta ili nedostaje u pričama u ratu. Nedostajalo mi je možda, razgovor sličan onom s veteranima, takav koncept sa ženama koje su preživjele rat.
- Najveći utisak na mene je ostavila tema rata o kojoj sam naučila dosta toga s obzirom na to da o nekim stvarima nisam bila upoznata. Mislim da je trening bio sveobuhvatan, te da nema tema koje mi nedostaju.
- Najvažnije teme su mi bile one koje se odnose na diskriminaciju.
- Najvažnija mi je bila tema „suočavanje s prošlošću“. Nedostajao mi je aspekt sa kojeg bi mi mogli da ponudimo sugestije vezano za rješavanje ovoga problema na nivou države.
- Nedostajale su mi dodatne debate. Najvažnije teme su mi bile suočavanje sa prošlosti.
- Najvažnije - suživot, identitet, nasilje. Nedostajale - spremnost na rizik (promjenu).
- Nije bilo tema koje su mi nedostajale, a najvažnija mi je bila suočavanje sa prošlošću.
- Najvažnije teme su suočavanje s prošlošću i izgradnja mira. Nedostajalo mi je više „igrice“ tj. vježbi.
- Najvažnije teme su bile u vezi zajedništva.
- Najvažnije teme su mi bile timski rad i suočavanje s prošlošću. Jedino smatram da je temi suočavanje s prošlošću trebalo posvetiti više vremena, a tema nedostajalo nije ☺
- Suočavanje sa prošlosti i identiteti.
- Ne mogu reći da mi je nešto nedostajalo. Sve teme su bile jako značajne. Možda nekako najviše na mene da je utisak ostavilo slušanje ratnih vojnih veterana.
- Najvažnije su mi bile teme u kojim smo svi morali učestvovati da bi došli do cilja i pokazali da smo svi isti.
- Diskriminacija, kreativne teme.
- Diskriminacija, a nedostajala vjera.
- Diskriminacija.
- Najvažnije je bilo razgovaranje o našim sličnostima i različitostima. Odmah iza toga razgovor o viđenjima ratnih sukoba. Nedostajalo bi možda razgovora o tome zašto volimo Bosnu i Hercegovinu.
- Najvažnije su mi bile diskusije o identitetu, kao i suočavanje s prošlošću, posebice iskrene priče kolega koji su podijelili svoja iskustva s poslijeratnim razdobljem.
- Izgradnja mira i diskriminacija. Nedostajalo je više priče o uzrocima stanja društva.

4. Šta ti se nije dopalo i kako bi to poboljšao/la?

- /
- Nije mi se dopala strogost u pogledu tajminga!
- Previše se raspravljalo o pojedinim pitanjima, pa nije ostalo vremena za neka druga.
- Sve je bilo odlično, volio bih da smo u određenom periodu (po danu) smo imali više vremena za druženje, ali u suštini nemam zamjerki.
- Odličan koncept.
- U dosta tema se išlo okolo-naokolo, hvatali su se za gluposti, izbjegavala se srž teme. Falilo mi je ozbiljnosti kod studenata!
- Nije bilo stvari koje mi se nisu dopale.
- Pa možda bih skratila poslijepodnevnu pauzu, ali da završimo ranije (tipa do 18:00). Generalno koncept je super i mogu reći da mi se sve svidjelo.
- Sve mi se dopalo.
- Sve je stvarno bilo super. Jedino što bih „poboljšala“ jeste gore navedeno, više vremena posvetiti temi prihvatanje i suočavanje s prošlošću.
- Samo mi je tajming problem, možda bolje organizovati vrijeme da učesnici bar jedan ili dva dana mogu otići do grada bez da se boje da će zakasnuti na radionicu.
- Dopala mi se profesionalnost trenera. Način na koji ste pristupali svakome od nas. Ne mogu se sjetiti ničega što mi se nije dopalo. Jednostavno sam toliko pod utiskom da ću se prijaviti i za osnovni trening.

- Djeljenje u nekim vježbama na naše, njihove itd.
- Manjak kreveta. 2x
- /
- To što se dosta tema odnosno odgovora na teme ponavljaju i svi kažu nešto samo kako bi se uključili.
- Sve je bilo odlično, ali možda kraći blokovi radionica bi dobrodošli. Kako smo imali želju da se neformalno družimo, tempo je bio naporan i možda je umor uticao na povremenu neaktivnost.
- Nisam fan kreativnog dijela generalno i siguran sam da mi nema pomoći po tom pitanju.
- Sljedeći trening da bude možda bliže centru grada.

5. Kako si zadovoljan-na:

a) svojim radom?

- Mislim da sam maksimalno doprinijela i emotivno i informativno, tako da sam veoma zadovoljna.
- Smatram da sam u nekim situacijama bila pasivna i da nisam u nekim situacijama iznosila svoje mišljenje. Na nekom narednom treningu se nadam da ću biti aktivnija.
- Srednje.
- Smatram da sam deo doprinos i nadam se da ćemo se družiti opet uskoro.
- Zadovoljan.
- Svojim radom zadovoljna. Ocjena od 1 do 5 je 5.
- Zadovoljna.
- Pa možda sam mogla malo više da se uključim, nisam rekla sve što sam htjela, nekad nije bilo vremena, a nekad nisam bila spremna.
- Zadovoljan sam u velikoj mjeri.
- Jako zadovoljna. Iako sam imala „problem“ s nedostatkom sna, mislim da sam se trudila, iako je u nekim situacijama moglo bolje i intenzivnije.
- Jedan dan sam bila uspavana (noć je kriva xD), ali ostalo mislim da sam dala doprinos, nekim komentarima nasmijala, ali i pomogla drugima.
- Trudila sam se da učestvujem, ali nekada mi se činilo da me ima previše, pa sam se suzdržavala. Mislim da sam učestvovala u svim vježbama i trudila sam se da iskreno kažem sve. Zadovoljna sam svojim radom.
- Ocjena 4.
- Da
- Relativno
- Da, jer sam se fokusirao/la na slušanje drugih jer sebe smatram nedovoljno kompetentnu da govorim o ratu.
- Zadovoljna aktivnošću i sposobnošću, hrabrošću, željom da se uključim, da bez straha od osude izrazim svoje ubjeđenje i stavove.
- Solidno, trudim se sudjelovati uvijek.
- Dovoljno zadovoljan.

b) radom grupe?

- S obzirom što me se ohrabrio da iznesem u grupi, mislim da to dovoljno govori koji level zadovoljstva imam za grupu.
- Tim je bio odličan, raznolik prije svega, inovativan, pun ideja...
- Odlično.
- Grupa je bila fantastična. Najviše mi se svidjela raznolikost grupe i mogućnost razmjene mišljenja i komentara bez brige o reakciji sa druge strane.
- Zadovoljan.
- Ocjena od 1 do 5 je 4 (solidno).
- Veoma zadovoljna; odlična povezanost i komunikacija.
- Odlična ekipa, produktivni, mladi, entuzijastični ljudi. Proud of us!!!
- Svi su odlični.
- Grupa je bila fenomenalna. Otvorena. Širokih vidika. Tako da radom grupe, kao i samom povezanosti sam zbilja zadovoljna.
- Jako. Definitivno najbolja grupa s kojom sam ikad radila. Svi motivisani, niko nije zabušavao.
- Grupa je bila fenomenalna. Svi su se trudili da daju dosta informacija o sebi. Nije mi se svidjelo to što su neki kasnili i bili neodgovorni.
- 4
- Jesam
- Relativno
- Da
- Stekla sam prijatelje za cijeli život, ali bih voljela da istaknem to što je grupa bila spremna da se sa svima poistovjeti. Jako dobra energija, međusobno umrežavanje, razumjevanje među članovima grupe.
- Apsolutno, suradnje je bila izvrsna.
- Također. (dovoljno zadovoljan)

c) radom trenerskog tima?

- Trud, opreznost, pažljivost i ono najljepše razumijevanje, ne može te biti nezadovoljni.
- Trenerski tim je odradio sjajan posao, koji nije bio nimalo lagan. Svaka čast za Vas!
- Odlično.
- Odličan! Sviđa mi se raspored sjedenja, način rada i mogućnost da se osjećamo kao da ste i vi došli na ovaj trening u ulozu kao što smo mi imali.
- Zadovoljan.
- Svaka čast! Ocjena 5.
- Veoma zadovoljna; profesionalno odrađeno.
- Extra tim. Motivirajući!!! ☺
- Prenijeli su nam dosta iskustva, odlični su.
- Trenerski tim je odličan (5+). Rijetko gdje se susreće ovakav tim kod kojeg se niti u jednom trenutku nije osjetilo da su loše raspoloženi ili loše „povezani“. Naročito <3 za Tamaru koja je zbilja otavila jak utisak na mene, naravno i ostatak tima je, ali ona za nijansicu više.
- Top. D. me oborila sa nogu. Žena je kraljica i definitivno najposebnija. N. mladi - naj saburli osoba, stariji - gigant, T. ljubav, i nanovo D=mir i ljubav.
- Nemam prave riječi kojom bih opisala koliko mi se trenerski tim svidio. Jako ste profesionalni, empatični i baš nekako usmjereni na sve nas. Svaka čast za sve ovo, radionice su bile značajne, poučne. Sviđa mi se koliko ste vježbama/igricama uticali da se svi zbližimo. Sve pohvale i samo tako nastavite.
- 5
- Upitno (D plus)
- Upitno
- Da
- Hvala za sigurnost, za prijateljstvo, za priliku, za rijeku identiteta, za močvaru, za razgovor sa veteranima. Hvala vam za predivnih šest dana, pregršt uspomena, smjeha i emocija.
- Super, zaista iscrpne teme su moderirali na pravi način kroz svaki dan.
- Također. (dovoljno zadovoljan)

6. Imaš li još neki komentar? Ili možda pitanje, dilemu, preporuku?

- Organizujte ovakav trening za studente, češće!!!
- Sve pozitivno! Samo ostanite takvi i nastavite sa radom!
- Ne.
- Preporučio bih da razmislite o uvođenju filma „Noć“ u program. Bili ste odlični. Do skorog susreta...
- /
- Ne znam zašto, ali imam osjećaj da je tokom rada Dalmir na svaki moj komentar mogao prasnuti u smijeh, bilo mi je neugodno. Molim vas na razumijevanje za sobe, shvatam da meni nije 90 godina (u fazonu sve mi smeta), ali možda da se povede računa o neozbiljnosti i nerazumijevanju kod studenata. Znam da to nije u vašoj moći, ali makar da ima neka „rezervna soba“ za one koji žele malo sna.
- Hvala na ovom divnom treningu koji će uvijek imati veoma važno mjesto u mojim sjećanjima.
- Nastavite tako!!!
- Hvala na svemu, ovaj trening je u meni proširio vidike.
- Slijedeći put nam napravite trening 10 dana :-D
- Radite više ovakvih treninga, mladi će biti zahvalni. Ako napišem nešto šaljem vam na mail. Preporuka, hmm... ako budete radili nešto slično zovite, pomoći ćemo šta god treba ☺
- Ne znam koliko je moguće da obuhvatite više osoba ovim treningom. Obzirom da smatram da je ovo jedno iskustvo koje je potrebno svima, voljela bih da što više osoba ima mogućnost da dođe na ovakve treninge. Mnogo je značajno da se družimo sa osobama druge vjere, nacije i na taj način se upoznamo sa različitostima. Još jednom hvala vam na vašem trudu i na ovoj prilici. Sjećaću vas se čitav život i rado ću vas spominjati.
- Preporuka da se ovakve stvari i dalje održavaju u EMAUS tj. nikad u hotelu.
- Nemam, hvala
- Nemam, hvala
- Hvala na svemu.
- U biti, nemam.
- /
- /

Evaluacija trenerskog tima

Trenerski tim je svojoj evaluaciji na kraju treninga svoja zapažanja i pouke razmotrio kroz međusobnu razmjenu viđenja kroz osvrte na:

- Koncept treninga
- Rad grupe
- Rad u timu
- Pouke/perspektive ovog programa mirovnog obrazovanja

Ovogodišnja postavka koncepta, izbor tema i metodologije je najvećim dijelom odgovorila na očekivanja i ciljeve postavljene u pripremi treninga. Sadržajno su sve radionice bile ispunjene, na momente i više od očekivanog i planiranog i cijeli program djeluje kao zaokružena cijelina. Proces građenja grupne dinamike i redosljed uvođenja tema je konstruisan na način da je učešće učesnika rata na temi suočavanja sa prošlošću bilo vrhuncom treninga. Osjećaj koji trenerski tim dijeli je da ova dužina treninga odgovara potrebama u ovakvoj grupi i ciljevima programa i da skraćivanje i produžavanje u ovom trenutku nije opcija. Poticanje na jaču konfrontaciju po postojećim linijama etničkog, ideološkog i političkog neslaganja sa ovom dužinom treninga i sa ovom grupom ne bi bilo u dovoljnoj mjeri konstruktivno za rad, ali svakako postoji osjećaj da se nije zadržalo na nivou političke korektnosti i lažne kohezije. Ono na šta bi valjalo u narednim treninzima dodatno staviti akcenat je produbljivanje sadržaja vezanog za osvještavanje predrasuda i za građenje i poticanje osjećaja veće društvene odgovornosti za promjenu. Postoji osjećaj da je ovogodišnji program bio korak naprijed u njegovom razvoju ali i da je, poredeći prethodne, pokazatelj i da društvo u BiH po nekim bitnim pitanjima za proces izgradnje mira nazaduje ili stagnira. Činjenica da je sam susret, upoznavanje i zajednički rad i boravak sa “mitskim bićima” stvar koja je mnogima bila najznačajniji element treninga, govori i o tome u koliko podijeljenom društvu u BiH danas živimo i koliko malo jedni o drugima znamo. Metodološki je koncept bio raznovrstan i dobro vremenski isplaniran (bez kašnjenja i produžavanja radionica) što je doprinijelo da koncentracija za rad i energija i tima i učesnika/ca bude na visokom nivou tokom cijelog treninga.

Iako je sa liste prvobitno primljenih ostalo svega 7 imena, i da su ostali sa liste za čekanje, na treningu smo imali grupu u kojoj je postojala dovoljno velika motivacija i spremnost na rad i kooperativnost unutar grupe i sa timom. Prijalo je vidjeti spremnost da se grupa “uhvati u koštac” i sa teškim temama poput identiteta i nacionalnog identiteta, diskriminacije i nasilja u društvu i suočavanja sa prošlošću. U odnosu na tim, od samog je početka postojao osjećaj povjerenja što je dijelom doprinijelo i da rad sa ovakom grupom bude lijep i motivirajući. Tokom treninga su stalno bila vidljiva nastojanja da se razumije i uzime u obzir drugačije perspektive i viđenja ali i iznošenje i propitivanje vlastitih. Učesnici/ce su se uglavnom hrabro upuštali u proces učenja i interakciju kroz vježbe ali i kroz diskusije. Rodna nebalansiranost unutar grupe koja je postojala (6 muškaraca i 13 žena) se nije značajnije osjetila u radu, obzirom da su muškarci kao po pravilu uzimali u prosjeku više “prostora” od žena. To, međutim, svakako nije praksa s kojom bismo voljeli nastaviti, te nam u ovom trenutku predstavlja izazov, u smislu načina na koji pristupiti procesu apliciranja. Naime, u razgovoru s učesnicima/cama saznali smo i da među studentima postoji sklonost za prijavljivanje “na sve” i da su neki, tek kad su pozvani da dodju, pročitali poziv i to na kakav su se to trening prijavili. Za neke sljedeće programe treba uzeti u obzir i to da kod ovakvih grupa svijest o vlastitoj društvenoj odgovornosti i o tome da su oni budući donosioci odluka u društvu treba posebno graditi i osvještavati.

Rad u trenerskom timu je za sve bio poticajan, sa dobrom i lakom komunikacijom, sa osjećajem podrške i slobode u radu i sa dobrom kombinacijom stilova i iskustva. Činjenica da nije postojala potreba za velikim promjenama, iako otvoreni koncept treninga podrazumijeva prilagođavanje radionica tokom treninga, govori o tome da su pripreme dosta duboko i dobro urađene i da je na nivou tima postojalo razumijevanje u kojem smjeru i na koji način će se voditi ovaj trening. Spremnost da se ne ide “utabanim stazama” već da se krene u kreiranje programa i samih radionica u skladu sa očekivanjima i viđenjima ciljeva programa, otvorila je prostor i da se na treningu osjeti mogućnost za improvizaciju i kreativnost u prilagođavanju programa i načina vođenja radionica potrebama unutar grupe. Istaknuto je i da je postojala briga za prostor za stalnu međusobnu kritiku kao priliku za učenje unutar tima ali i unapređivanje samog treninga.

Potreba za ovim specifičnim programom mirovne edukacije koja uključuje studente iz BiH svakako postoji te bi vrijedilo nastaviti u skladu sa mogućnostima i kapacitetima. Rekli bismo da je ova potreba nakon treninga i veća ili bar za nas vidljivija nego prije samog treninga. Kao jedan od puteva produbljivanja ovog programa je i to što nudi poticaj učesnicima/cama da u skladu sa probuđenim u njima nastave vlastito mirovno obrazovanje a jedna od prilika za to su svakako osnovni treninzi iz izgradnje mira koje organizuje CNA. Regionalna komponenta tog treninga, njegova dužina i sadržaj mogu biti za njih dodatni poticaj za izlazak iz “kutija” i prevazilazak etničkih distanci a za nas “dobijanje” još saveznika/ca u radu na izgradnje mira.

Trenerski tim

Dada, Dalmir, Nedžad, Nečko i Tamara

Neke od tehnika nenasilne komunikacije

Aktivno slušanje

Karakteristike aktivnog slušanja:

Ne prekidati sagovornika/cu sa npr.: „A zašto si...“, „Mogao/la si...“, „Trebao/ la si...“ ili pominjati svoje doživljaje npr. „I ja također...“.

Gledati sagovornika/ cu u oči

Ne otimati riječ iznenada i iz „zasjede“

Slušati zainteresovano i strpljivo

Ostavljati tišinu i pauze za razmišljanje sagovorniku/ci

Reflektirati nazad ono što se čuje

Pokušati razumjeti sagovornikov/cin položaj i empatisati sa njim/om

Ne nametati svoje savjete

Ohrabrivati sagovornika/cu gestama i mimikom

Davati podršku svojim prisustvom u smislu „Čuo/la sam te...“

Parafraziranje

Parafrazirati ili svojim riječima ponoviti glavne činjenice i osjećaje koje smo čuli kod sagovornika/ce. To nam pomaže da provjerimo da li su nam misli odlutale i da sagovorniku/ci damo priliku da bolje sagleda svoj problem.

Parafraziranje najčešće počinjemo sa npr.: “Ako sam te dobro shvatio/la, ti si...” ili “Kako čujem, ti si...”

Otvorena pitanja

Otvorenim pitanjima zovemo pitanja formulisana na takav način da njihov odgovor ne podrazumeva samo prosto „da“ ili „ne“ već ona koja pružaju slobodu izražaja izvan uskog konteksta fokusiranog pitanjem.

Ukoliko postavljamo pitanja sa „Da li...?“ ili „Jesi li...?“, ona u sebi sadrže pretpostavku da postoje samo vrlo ograničene mogućnosti da se na njih odgovori. Ukoliko pitanje formulišemo sa „Kako...?“ ili „Šta je...?“, na njih se može odgovoriti iz ugla iz kojeg osoba gleda na temu.

Primeri zatvorenih pitanja:

Da li ti je bilo teško ili lako tokom ove vežbe?

Da li je komunikacija u grupi bila dobra ili loša?

Primeri otvorenih pitanja:

Kako ti je bilo tokom ove vežbe? Šta ti je bilo teško, a šta lako i zašto?

Kakva je bila komunikacija među ljudima?

JA - govor

JA-govor je tehnika nenasilne komunikacije, koja daje mogućnost iskazivanja potreba i želja, konstruktivan je, konkretan i usredsređen na specifičan problem. JA-govor jasno govori o ponašanju i izazvanim osjećanjima, bez vrednovanja ličnosti/osobe.

JA-govor ne vodi izbjegavanju konflikta, već otvaranju komunikacije oko uzroka konflikta. On otvara komunikaciju, pokazuje našu spremnost za razgovor i za traženje obostrano prihvatljivog rešenja situacije. Njime se usredsređujemo na sebe, na to koje su naše stvarne potrebe, želje prava.

Često se u sukobu iscrpljujemo međusobnim optuživanjem, ljutnjom, vređanjem, durenjem, što lako dovodi do eskalacije i udaljavanja od onoga što nas je stvarno pogodilo, što nas stvarno iritira, što nam je potrebno i šta stvarno želimo.

JA-govor nas vraća na početak konflikta, na ono što nam je stvarno potrebno, što želimo, ili što nam smeta, pri čemu ne izazivamo odbrambenu reakciju druge strane.

Ja govorom se kritikuje ponašanje, a ne ličnost/osoba.

struktura JA-govora:

"Kada vidim da ... "

govorimo o postupku druge osobe
opis koji nije vrednovanje ni ocjenjivanje

"... ja osjećam ... " ili " ... poželim da ... "

govorimo o svojoj reakciji bez samooptuživanja i pravdanja

"Želio/la bih da ... " ili "volio/la bih ... "

govorimo o željenom ishodu bez naredbi i ucjena.

Primeri:

Kada mi kažeš da zavežem, osećam se povređeno i kao da ti uopšte nije stalo do mene i mog mišljenja. Voleo-la bih da možemo da razgovaramo i da mi kažeš šta ti zapravo smeta.

Kada se ovako umoran-a vratim sa posla i zateknem punu sudoperu sudova, osećam se loše, a voleo-la bih da podelimo odgovornosti.

JA - poruke

problematiziranje ponašanja a ne ličnosti

Sistem:

ponašanje koje mi smeta

to u meni izaziva osjećaj...

zato što...

voleo-la bih da (moja želja je...)

Primer „TI-govora“:

Trener se obraća učesniku koji šapuće dok on govori, rečima:
„Dobro Milane, hoćeš li već jednom da prestaneš da melješ, ti si stvarno bezobziran!“

Primer „MI-govora“:

„Mi svi ovde znamo da je Milan bezobziran i da nikad ne sluša dok drugi govore!“

Primer „JA-govora“:

„Milane, meni smeta kada mi upadaš u reč, tada imam utisak da ti moje mišljenje nije bitno, da me ne poštuješ, a voleo bih da me saslušаш, jer mi je važno tvoje mišljenje o ovome što govorim.“

Nenad Vukosavljević, “Nenasilje?”, CNA 2000.

● *Ovakvim obraćanjem se direktno napada osoba i vrednuje, reakcija koju bi ona izazvala je poniženje, povlačenje ili protunapad.*

● *Ovakvim govorom pretpostavlja se unapred da se svi slažu sa iskazom, što oduzima prostor za drugačije mišljenje i osim toga se tvrdi da se Milan uvek isto ponaša. MI-govor se posebno često javlja u diskusijama koje se tiču političkih pitanja i gde se vrši pretpostavka da svi imaju isto većinsko mišljenje, što odražava nepoštovanje prema onima koji drugačije misle i oduzima im se prostor da to drugo mišljenje iznesu. Istovremeno MI-govorom se depersonalizuje pojedinačno mišljenje i teži oslobađanju od pojedinačne odgovornosti za sopstveni stav i ponašanje. Uvrežen stav da je svaki postupak kojeg podržava većina grupe opravdan zato što je „demokratski“, odražava stav da je demokratija diktatura većine u kojoj odgovornost za postupke treba da snosi i oobespravljena manjina.*

Pojam nasilja po Johanu Galtungu (kratka definicija i primjeri)

DEFINICIJA NASILJA

Nasilje je negativan uticaj na osnovne ljudske potrebe (ili život) koji se može izbjeći i koji ograničava potencijalnu mogućnost zadovoljenja tih potreba. Prijetnja nasiljem je takođe nasilje.

Osnovne potrebe čovjeka su:

- opstanak
- zdravlje i opskrbljenost
- identitet
- sloboda

Direktno nasilje čine individue ili grupe s namjerom da ozlijede/ubiju putem:

Udaranja, premlaćivanja
Uboda nožem
Povređivanja vatrenim oružjem
Bombardovanja/granatiranja

Kulturno nasilje se zasniva na slikama i pričama koje opravdavaju ili veličaju nasilje, a čine ga:

Govor mržnje
Ksenofobija
Kompleks proganjanja
Mitovi i legende o ratnim herojima
Vjerska opravdanja za ratove
"Odabranost"
Rodno nasilje

Strukturno nasilje je samo donekle zasnovano na osmišljenim nasilnim činovima individua, a primjeri su:

Nasilje koje je ugrađeno je u običaje, praksu i organizaciju ("svi to rade", "oduvijek to tako radimo").

Siromaštvo

Sistemi zasnovani na eksploataciji (robovlasništvo kao jedna krajnost)

Izražena materijalna neravnopravnost

Apartheid

Institucionalni rasizam

Institucionalni seksizam

Kolonijalizam

Korupcija, tajno sklapanje ugovora i nepotizam

Vertikalno strukturno nasilje koje obuhvata ekonomsku eksploataciju, političku represiju i kulturno otuđenje.

Horizontalno strukturno nasilje drži zajedno ljude koji žele da žive odvojeno i, obratno, razdvaja ljude koji žele da žive zajedno.

Izvor:

Peace by Peaceful Means, Johan Galtung (prevod: Mirnim sredstvima do mira)
Peace Journalism, Annabel McGoldrick, Jake Lynch